

DİN EĞİTİMİ BİLİMİNE GİRİŞ

Din eğitimi bilimi yeni bir bilimsel disiplin alanıdır. Henüz kapsamı, sınırları, yöntemi, kesin bir tanımı ve kendine özgü yöntemleri ve ilkeleri belirlenebilmiş değildir. Din eğitimi bilimi, Batı'daki bilimsel gelişmelere bağlı olarak eğitim, bilim ve din konusundaki tartışmaların bir sonucu olarak geliştirilmiştir. Ülkemizde bu konu oldukça geç bir dönemde son dönemlerde tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar İslam tarihi boyunca farklı kavramlarla; ama günümüzde eğitim bilimleri alanında uygulanan metodlarla benzerlik gösteren bir nitelikte eğitim ve din eğitimi faaliyetleri sürdürülse de Batı'da geliştiği şekliyle din eğitimi bilimi yeni bir teori ve uygulama alanıdır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Eğitim bireyin davranışlarında, kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir. Eğitim kavramının tanımında geçen davranış, insanın gözlemlenebilen ve gözlemlenemeyen bütün etkinlikleri için kullanılır. Öğrenme ise kalıcı izli davranış değişikliği anlamındadır. Eğitim bilimlerindeki kalıcı izlilik İslam kültüründe 'meleke' kavramı ile ifade edilir. Tanımda geçen yaşantı sözcüğü, bireyin çevresiyle kurduğu etkileşim sonucunda kalan izlere denir. Süreç kavramı insan tarafından meydana getirilen bir şeyin üretiliş şeklini meydana geliş tarzını oluşturan eylemler dizisi anlamında kullanılır. Terbiye İslam'da eğitim kavramının yerine sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Kur'an ve sünneti temel alan, aynı zamanda Müslüman ilim adamlarının ana kaynaklardan beslenerek geliştirdikleri bütünlüklü bir eğitim sistemi anlamında kullanılır. Terbiye kavramı hem ilahi bir anlamda hem de insanın geliştirdiği ilmi faaliyetler anlamında kullanılmıştır. Terbiye 'Rabb' kavramı ile ortak bir anlam ilişkisine sahiptir. Bu sebeptendir ki İslam tarihinde kısa süre içerisinde din, bilim, sanat gibi alanlarda faaliyet gösteren birçok eğitim kurumu geliştirilmiştir. Bu bütünüyle dinî bir motivasyon ile sağlanmıştır. Bilim Geçerliliği kabul edilmiş ampirik ve nesnel bir konusu olan sistematik bilgiler bütünüdür. Ampirik oluş, bilime konu olan olguların gözlemlenebilir oluşunu, nesnellik ise yapılan gözlemin herkese açık oluşunu, test edilebilirliğini ve tekrarlanabilirliğini ifade eder. Bu anlamda bilim; nesnel, test edilebilir, yararlı, bütünlüklü, birikimli ve aksi ispatlanınca sonuçları değişebilen bir nitelik gösterir. Bilimsel bilgi merakla başlar, deney, gözlem gibi çalışmalarla devam eder, hipotezler kurar, tahminler ileri sürer, kayıt altına alır, yorumlar ve kuramsal bir birikim oluşturur. Din Doğüstü bir tanrısal güç ya da varlıkla ilgili inançların, bu varlığa yönelik manevi eğilimlerin ve Allah'a yapılan ibadetin oluşturduğu bir bütündür. Kur'an-ı Kerim'de din kavramı; borç, tabiat kanunu, hukuk, ceza ve mükafat, yol ve İslam anlamlarında kullanılmıştır. Daha geniş anlamıyla din, insan fitratının korunması ve geliştirilmesini sağlayan bir sistemdir.

DİN EĞİTİMİ BİLİMİ

Tanım bireyin dinî davranışlarında, kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci ile ilgili akademik bir disiplindir. Din eğitimi kalıcı izli dinî davranışın geliştirilmesi süreci olarak tanımlanır. Bu anlamda din eğitimi sadece zihinsel bir faaliyet değil, bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor davranış alanlarının tamamıyla ilgili bir faaliyettir. Amaç Din eğitimi bilimi, hem dinî bilimler hem de eğitim bilimlerinden elde ettiği verilerden hareketle hedeflenen davranışları geliştirmeyi amaçlar. Söz konusu amaç için diğer bilimsel disiplinlerin araştırma yöntemlerini kullanarak güncel bilgiler üretir ve bu yolla dinî hayatın canlılığını sürdürmek ister. Eğitim, psikoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi diğer sosyal bilimlerin verilerini göz önünde bulundurmaksızın yalnızca dinî bilgilerin aktarılması dinî hayatın dinamik yapısını olumsuz etkiler. Ancak din eğitimi biliminin diğer bilimlerin verilerinden yararlanması dinî nasları değiştirmek yahut dönüştürmek anlamına gelmez. Esasen din eğitimi bilimi bu konularla doğrudan ilgili değildir. Din eğitimi bilimi hayatta karşılık bulması gereken dinin, zamanın koşullarına göre aktarılmasının yollarını bilimsel süreçler çerçevesinde arar, gözlemler, inceler ve din eğitimcilerine yol gösterir. Yöntem Eğitim araştırmalarında kullanılan bilimsel araştırma süreçleri, din eğitimi alanı için de geçerlidir. Burada kutsal metinlerde geçen herhangi bir dinî bilginin bilimsel süreçlere konu olması, o bilginin yanlış olduğu anlamına gelmez. Aksine insan kutsal metinlerdeki bir bilgiyi kendi ürettiği bilgiler aracılığı ile anlamalı, yorumlamalı ve bunu günün koşullarına göre hayatına yansıtmalıdır. Din eğitiminde kuramsal araştırma yöntemlerinin yanı sıra ampirik ya da deneysel araştırma yöntemleri de kullanılır.

Kullanılan bazı deneysel araştırma yöntemleri ise şunlardır: Gözlem, mülakat, olay incelemesi,

metin inceleme, günlük tutma, deneysel yöntem ve boylamsal araştırma. Din eğitiminde sağlıklı sonuçlar elde etmek için bu yöntemlerin en az birkaçının birlikte kullanılması gerekmektedir. İçerik ve Görevler Din eğitimi bilimi; dinî bilgi, duygu ve davranışı, insan ve toplum yaşamında ilgili bilimsel disiplinlerin verilerinden hareket ederek, geliştirir, değiştirir ve destekler. Burada kaynak olarak hem ilahî vahiy anlamlandırılır, açıklanır ve bunların insan yaşamına aktarılmasının yolları aranır hem de insan ve toplum davranışlarının ilahî vahye verdikleri bu karşılıklı yanıtın boyutları, yine insanlar tarafından geliştirilen bilimsel süreçlerle araştırılır ve açıklanır.

Din eğitimi biliminin görevlerini temel olarak şöylece belirtebiliriz:

- Din eğitimi, “inanılan dinin eğitimi” olarak ele almak ve vahiyden gelen bilgileri sistemleştirip eğitime uygun hâle getirmek,
- Her gelişim dönemine uygun din eğitimi hedefleri ve ilkeleri belirlemek ve bunlara uygun programlar hazırlamak,
- Din eğitimi faaliyetlerini değerlendirmek ve her alandaki eğitim etkinliklerinin verimli yürütülmesine yardımcı olacak yöntemler geliştirmek,
- Din eğitimi öğretmenlerini yetiştirmek,
- Aile, okul, cami, medya, hastane ve cezaevi gibi kurumlarda din eğitimi teori ve uygulamalarını geliştirmek ve yaygınlaştırmak.

DİN EĞİTİMİNİN TEMELLERİ

Tarihsel süreçte zaman zaman din eğitiminin varlığıyla ilgili çeşitli tartışmalar yaşansa da, din eğitiminin hiç olmadığı bir topluluğun bulunduğu söylenemez. Tabidir ki bir toplumda bir olgunun varlığını devam ettirebilmesi için o olgu bir boşluğu doldurmalı, yani bir ihtiyacı karşılamalıdır. O hâlde bu ihtiyacın belirlenebilmesi için “Niçin din eğitimi?” sorusunun cevaplandırılması gerekir. Bu soruya verilecek cevaplar, “Nasıl bir din eğitimi?” sorusunun da cevaplandırılmasında önem arz etmektedir. Netice itibarıyla din eğitimi; bireysel, toplumsal, evrensel, felsefi ve hukuki açılarından temellendirilebilir.

BİREYSEL TEMEL

Bireysel Temel Din eğitiminin en önemli işlevlerinden birisi, bireylerin kendi özelliklerini geliştirmesidir. Her bireyin birbirinden farklı yapısal özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Bu gerçek, din eğitimi açısından bireylerin ihtiyacının ortaya konulması hususunda göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak bireyler, doğumdan ölüme devam eden süreçte çocukluk, gençlik ve yetişkinlik olarak adlandırılan farklı gelişim dönemlerinden geçmektedir. Her bir dönem biyolojik, psikolojik, sosyal ve dinî yönden birbirinden farklı gelişim özelliklerini içinde barındırmaktadır. Din eğitimi açısından bireylerin bu gelişim dönemlerindeki inançla ilgili temel gereksinimlerinin karşılanması gerekir. Aksi durumda bireylerin maddi ve manevi birçok rahatsızlıklarla karşı karşıya kalması muhtemeldir. Bireylerin gelişim dönemlerinde özellikle de çocukluk döneminde tatmin edilmesi gereken özelliklerinden birisi de kendisi ve çevresini tanıma sürecindeki merak ve öğrenme isteği ve geliştirmeye çalıştığı güven duygusudur. Din eğitimi bireyin bu tür ihtiyaçlarını verdiği çeşitli bilgilerle gidermektedir.

TOPLUMSAL TEMEL

Toplumsal Temel Eğitimin; siyasal, seçme ve yöneltme, bireyi geliştirme, toplumsallaştırma, ekonomik ve kültürel mirası aktarma gibi işlevlerinden bahsedilebilir. Din eğitimi, bunlar arasında özellikle bireyi geliştirme, toplumsallaştırma ve kültürel mirası aktarma işlevlerine büyük oranda etki etmektedir. Din eğitimi bireyi geliştirerek ve toplumun kültürünü ona aktararak onun topluma güçlü bir şekilde katılımını ve uyumunu sağlamaktadır. Zira genel olarak tüm toplumlarda özellikle de ülkemizde din ile kültür neredeyse birbiriyle iç içedir. Bireylerin günlük toplumsal hayatında kullanılan dilden çeşitli kültürel törenlere kadar bu iç içeliğin yansımalarını görmek mümkündür. Eğitim ve dolayısıyla din eğitimi ile toplum, çeşitli açılarından birbirlerini etkilemektedir. Bu etkileşim; toplumsal değişme, toplumsal hareketlilik ve toplumsal kontrol gibi kavramlarla ifade edilen çeşitli olguları beraberinde getirmektedir. Toplumsal değişme, kısaca toplumda çeşitli açılarından yaşanan değişimler olarak tanımlanabilir. Bu durumda değişim olgusunun kaçınılmaz olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eğitim aracılığıyla toplumda yaşanan değişim karşısında, değişimin kontrol edilmesi ve olumlu bir şekilde yönlendirilmesi, bireylerin değişimin zararlı etkilerinden korunması ve bu değişime uyum sağlayabilmeleri sağlanmaya çalışılır. Toplumsal hareketlilik ise birey ya da grupların statüsünün değişmesidir. Statü değişimi, beraberinde uyum problemini getirmektedir. Toplumda yaşanan bu değişim ve hareketlilik karşısında toplumsal düzeni ve ilişkileri düzenlemek gerekmektedir. İşte bu düzenlemeyi gerçekleştiren sistemler bütününe toplumsal kontrol denilmektedir. Toplumda yaşanan değişim ve hareketlilik karşısında din eğitimi, kimi zaman değişimin ve hareketliliğin sebebi, kimi zaman sonucu, kimi zaman da kontrol sağlayıcısı olarak bu sürece etki etmekte ve eğitimin toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması hedefine katkı sağlamaktadır.

EVRENSEL TEMEL

Evrensel Temel Toplumsal hayatta bireyler ve topluluklar kitle-iletişim araçlarının da yaygın bir şekilde kullanımıyla birbirinden farklı inanç, kültür ve ideolojilerle sürekli karşılaşır hâle gelmiştir. Bu karşılaşma insanların bu farklılıklarla ilgili merak ve onları tanıma isteğini beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaç karşısında din eğitiminin kayıtsız kalması düşünülemez. Zira din eğitimi farklılıkları kendisine konu edinmektedir. Hatta “Kültürlerarası Din Eğitimi”, “Dinlerarası Din Eğitimi” gibi çalışma alanlarıyla konuyu özel bir çalışma alanına dönüştürmüştür. Böylece birçok ülkede din eğitimi aracılığıyla, farklılıklarla bir arada yaşamayı sağlayacak bilimsel birikimi üreterek insanların çoğulcu bakış açısını geliştirmeleri hedeflenmektedir.

FELSEFİ TEMEL

Felsefî Temel Felsefenin temel amaçlarından birisi, insanın kendisi ve çevresini sorgulamasıdır. Eğitim ve din eğitimi, bireylerin hem bu sorgulamalarını hem de sorgulama süreci sonunda kendilerine has cevaplar üretebilmelerini desteklemektedir. Din eğitimi, bireylerin sorgulamalarına dinî yönden cevaplar üretmeye çalışan bir alandır. Böylece bireylerin kendi inançlarıyla ilgili tercihlerini belirleyebilmelerine yardımcı olmak amaçlanır. Eğer bir inancı tercih etmişlerse de kendi inançlarını güncelleştirmeleri ve sağlamlaştırılmaları beklenir. Din eğitimi, Türk milli eğitim felsefesinde belirlenen beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde kendilerini geliştirebilmeleri gibi özelliklere sahip olmasında da önemli bir rol üstlenmektedir.

HUKUKİ TEMEL

Hukuki Temel Hukuk, bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen çeşitli kuralları içermektedir. Hukuk kuralları toplumsal ve evrensel şartlar dikkate alınarak belirlenir. Dolayısıyla herhangi bir alanda uygulamalar belirlenirken ulusal ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hareket edilir. Ulusal ve uluslararası hukukta din eğitimi şekillendiren çeşitli kurallar ve ilkeler bulunmaktadır. Uluslararası hukuk açısından temel hak ve özgürlükler her zaman önceliklidir. Bu bağlamda din eğitimi de din ve vicdan özgürlüğü ve eğitim hakları kapsamında değerlendirilmektedir. Buradan hareketle bireylerin din eğitimi alma veya almama gibi hak ve özgürlükleri bulunmaktadır. Devletin buradaki fonksiyonu, bireylerin bu hak ve özgürlüklerini kullanabilmeleri için gerekli altyapıyı sağlamaktır. Avrupa Birliği'nin bu yöndeki düzenlemeleri genel olarak değerlendirildiğinde okullarda din eğitiminin olması tavsiye edilmekte; ama statüsü ile herhangi bir bağlayıcı hükme yer verilmemektedir. Ancak eğer zorunlu bir din eğitimi olacaksa bireylerin bu derslerden muafiyet olabilmelerine imkan verilmesi ve dersin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir bakış açısıyla verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ulusal hukuk açısından ise din eğitiminin temellerini; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4, 1961 Anayasası'nın 19, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12 ve 1982 Anayasası'nın 24. maddesi oluşturmaktadır. Ülkemizde ulusal hukuk açısından günümüzde örgün din eğitiminde zorunlu olan bir "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersine, seçmeli olan "Temel Dini Bilgiler" ve "Kur'an-ı Kerim" derslerine yer verilmiştir. Yaygın din eğitimindeki faaliyetler de isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmektedir.

İslamiyet Öncesi Genel Eğitim Ortamı İslamiyet'ten önce Arap toplumunda dönemin gerektirdiği oranda eğitim öğretimin söz konusu olduğu söylenebilir. Dünya genelinde olduğu gibi bu ortamda da herhangi bir eğitim kurumuna rastlamamaktayız. O dönemde çocuklar yaşam boyu ihtiyaç duyacağı şeyler konusunda çevresi tarafından eğitilirdi. İslam öncesi Arap toplumu için 'Cahiliye' adı verilirdi. Bu isimlendirme o toplumun hiçbir şey bilmediğini ifade etmek için değil, İslam'ın getirdiği erdemli hayata uzak yaşamlarından dolayı verilen bir isimdi.

Zira Müslüman olan sahabeler, cahiliye dönemindeki gelenek ve uygulamalarından utançla bahsederlerdi. İslam'ın İlme Verdiği Değer Bilindiği üzere ilk ayeti 'Oku!' olan İslam, insanın eğitimine çok önem veren bir dindir. Kuran ve Hz. Peygamber'in sünnetindeki emirler doğrultusunda ilk Müslümanlardan itibaren ilim öğrenme ve öğretme konusunda bütün imkânlarını seferber etmişlerdir. Başlangıçta öğrenme faaliyetleri dini anlama ve daha iyi anlatma konusunda iken sonraki dönemlerde astroloji, tıp, matematik, geometri coğrafya gibi farklı alanlarda da toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak İslam medeniyetinin oluşmasını sağlamıştır. İslam'ın ortaya çıktığı zaman okuma-yazma bilenlerin sayısı oldukça düşüktü.

Bazı kaynaklarda Kureyş kabilesinden en fazla 17 kişinin okuryazar olduğu bildirilmektedir. Hz. Peygamber, gönderildiği toplumu düzeltmek ve her yönden geliştirmek için planlı eğitim-öğretim faaliyetlerine ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Kur'an, sıkça peygamberlerin en önemli görevlerinin insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak olduğunu vurgulamakta ve Hz. Peygamber de 'Ben bir öğretici olarak gönderildim.' demektedir. Ayrıca Kur'an Zümer Suresi 9. ayette, insanlar arasında bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmayacağını bildirmektedir. Ayrıca hadislerde âlimlerin peygamberlerin varisi oluşuna dair açıklamaların bulunması, İslam'ın ilme ve âlime verdiği önemi göstermektedir. Sonraki dönemlerde İslam'ın genişlemesi ile bu anlayış, Müslümanların çok sayıda eğitim kurumu açmalarına sebebiyet vermiştir. Mekke'den Medine'ye Hicret Mekke döneminde İslam'ın öğrenilmesi ve yayılması genellikle ev ortamlarında ve gizli olarak gerçekleşmiştir.

Bu konuda ilk Müslümanlardan olan Erkam'ın evi önemli bir merkez olmuş, bunun dışında da bazı evler Hz. Peygamber tarafından eğitim amaçlı kullanılmıştır. Fakat her halükarda Mekke dönemi Müslümanların müşriklere eziyet ve baskı gördüğü bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Bu baskı ve eziyetleri sonlandırmak için Hz. Peygamber, diğer Müslümanlarla Medine'ye göç ederek İslam'ın yayılışını hızlandırmak istemiştir. Hicret adı verilen bu olay İslam'ın yayılışını hızlandırmıştır. Bu sebeple Mekke ve Medine dönemi eğitim faaliyetleri eğitimin kapsamı ve karakteri açısından birbirinden ayrılmaktadır.

Mescid-i Nebevi Medine'ye hicretle beraber Hz. Peygamber'in yaptığı ilk iş bir mescit inşa etmek oldu. Bu mescitte namaz kılmak için ayrılan yerin yanı sıra, eğitim-öğretim için bir bölüm ve kalacak yeri olmayan genç sahabelerin barınabileceği bir bölüm bulunmaktaydı. Mescitteki eğitimler sadece Kur'an üzerine değil, beraberinde isteyenlere okuma-yazma da öğretilmekteydi.

İslam'ın ilk üniversitesi olarak tanımlanan Mescid-i Nebi uzun bir süre eğitimin merkezi olmuş, burada eğitilen ve İslam'ı benimseyen sahabeler devlet adamı ve öğretici olarak çeşitli yerlere atanmıştır. Hz. Peygamber üstün nitelikli bir eğitimci olmuş ve günümüzde kullandığımız birçok ilke ve yöntemi kullanarak eğitim faaliyetleri ile çığır açmıştır. Onun eğiticilik özelliği hayatının her alanında görülmekteydi. Gerek aile hayatında gerek toplum hayatında gerekse savaş ve barış zamanında çevresindeki insanlar ondan daima yeni ve faydalı şeyler öğrenirlerdi.

Bu ilkelere bazıları şunlardır:

- Eğitim ve öğretimde daima teşvik edici olma,
- Bireysel farklılıkları dikkate alma,
- İnsanları sıkmadan öz konuşabilme,
- Sevgiyi esas alarak insana değer verme,
- İletişimde saygılı ve yumuşak bir üslup kullanma,
- Aşamalık ilkesine göre hareket etme,
- Affedici ve ödüllendirici olma,
- Eğitimde sonucu beklerken sabırlı olma,
- Akıl ve duygulara hitap etme gibi huşular sayılabilir.

Hz. Peygamber'in kullandığı bazı yöntemler ise şunlardır:

- Anlatım Yöntemi

- Soru Cevap Yöntemi
- Gösteri Yöntemi
- Örnek Olay Yöntemi
- Tartışma Yöntemi İslam Eğitim Tarihinde Kurumlar İslam eğitim tarihinde birçok eğitim kurumu kullanılmıştır.

Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Ulema evleri, suffa, çöl, mescit ve camiler, kütüphaneler, kütüphaneler, Darü'l-Kurralar, saray okulları, edebi salonlar, kitapçı dükkanları, sıbyan mektepleri, tekke ve zaviyeler İslam'da eğitim-öğretim uygulamaları çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaşmaya başlamış ve Mescid-i Nebevi dışında da çeşitli mescitler/camiler kullanılmaya başlanmıştır.

Fakat ilerleyen dönemlerde fiziki şartlar açısından camilerin yetersiz kaldığı görülmektedir. Ayrıca caminin namaz kılma yeri oluşu bazen unutuluyor ve ders halkalarındaki gürültü çevredeki ibadet yapan insanları rahatsız ediyordu.

Bu arayış sonucu Müslümanlar sadece eğitim yapma amacıyla medreseler kurmaya başladılar.

11. yüzyılın sonlarına doğru Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün Bağdat'ta inşa ettirdiği Nizamiye Medreseleri bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu medreseler kurucusu tarafından sistemleştirilmiş ve devletin ihtiyaç duyduğu elemanları da yetiştiren ve ilmin yayılmasını hızlandırıp Müslümanları çağın ötesine taşıyan kurumlar olmuştur.

Medreseler kurulduğu ilk andan itibaren devlet tarafından maddi manevi açıdan desteklenmiş eğitim öğretim ve teşkilat yapısı açısından üstün nitelikli kurumlar hâline gelmişlerdir. Örneğin, Nizamiye medreseleri programlarında dinî ilimlerin yanı sıra pozitif bilimlere de yer vererek ciddi bir bilim merkezi olma yolunda dikkatleri üzerine çekmiştir. Zira İslami ilimlerin yanında tıp, felsefe, astroloji tarih ve matematik gibi ilimler medreselerde kendine yer bulmaktaydı. Medreselerin başlıca gelir kaynaklarını teşkil eden vakıflar, Selçuklular zamanında kurulan medreselerin gelişip dünyaya ün salmasında çok önemli bir faktör olmuştur. Bu nedenle medrese vakıfları, eğitim-öğretimde yaşanan sıkıntıları aşma konusunda o dönem için olağanüstü bir çözümdü.

Medrese eğitiminde finans problemlerinin yaşanmaması ilmi konularda derinleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Medrese Çalışanları Medrese çalışanları zamanla farklılaşmış isimleri ve görev dağılımı şu şekilde olmuştur:

- **Müderris:** Eğitim faaliyetlerini ve idari işleri yürütürdü.
- **Muid:** Müderrislerin yanında yardımcılık yapardı.
- **Müfîd:** Ders çalışmalarında öğrencilere yardım ederdi.
- **Müntehi:** Tartışılan konularda araştırma yapardı.
- **Kâtibü'l-gaybe:** Öğrencilerin devam durumunu takip ederdi.
- **Zâbitü'l-esmâ:** Öğrencilerin kayıtlarını yapardı.
- **Bevvâb ve Ferrâş:** Kapıcılık ve temizlik işlerine bakardı.

Medreselerin Gerilemesi Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman zamanından sonra Osmanlı'da medreseler 16. asırdan sonra gerilemeye başlamıştır. Gerileme ile aslında dünyada yeni gelişme ve ilerlemeler olurken Osmanlılarda ve diğer İslam ülkelerinde eğitimdeki bilimsel, sosyal ve ekonomik yönün zayıflaması kastedilir.

Aynı zamanda 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda idari ve ekonomik açılardan da zarar gördüğü dönemdir. Fakat bu dönem eğitim kurumlarındaki ve devletin diğer kurumlarındaki zayıflama ve ilmi duraklama, sadece Osmanlı Devleti için değil, İslam dünyasının geri kalan kısmı için de söz konusudur.

İslam düşünce dünyasında yönetim, bilim ve eğitim anlayışı çeşitli sebeplerden dolayı eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Zamanın en önemli eğitim-öğretim kurumları olan medreselerdeki bilimsel faaliyetlerin zayıflaması ve gerilemesi başlıca sebeplere dayanır:

- Ülkedeki saltanat kavgaları,
- Merkeziyetçi yönetim anlayışı,
- Pozitif/akli ilimlerin eskisi gibi yer almayışı,
- Müderris atamalarındaki adam kayırmalar,
- Eğitim sisteminde yaşanan bozulmalar,
- Öğrenciler arasında disiplinsizliğin artması,
- Devletin idari, mali ve askeri kurumlarının bozulması,
- Nüfusun artması. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gerilemenin nedenleri çoğunlukla eğitim sistemine ve eğitim kurumlarına bağlanmıştır.

Bu nedenle iki kanun çıkarılarak medreseler düzene sokulmaya çalışılmıştır.

Bu kanunlar;

- Medâris-i İlmiye Nizamnamesi (1910),
- İslah-ı Medâris Nizamnamesi (1914)'dir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin yapılandırılması bakımından en önemli düzenlemelerden birisi Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu kanun genel eğitimi düzene koymayı amaçlayan kapsamlı ilk hukuki metin olarak bilinmektedir. Bu hukuki

düzenlemeyle kız ve erkek çocukları için sıbyan mektepleri zorunlu hâle getirilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, içeriğinde medreseden bahsetmeyerek devletin geleneksel eğitim yerine modern eğitimi tercih etmeye başladığını göstermiştir.

ÖRGÜN DİN ÖĞRETİMİ

Okul çatısı altında yapılan eğitim etkinlikleri genellikle, örgün öğretim kavramı ile karşılanır. Bu anlamda örgün din eğitiminden söz edildiği zaman okul çatısı altında verilen din öğretimi anlaşılmalıdır. İlköğretim Okulları İlköğretim okullarının programı içerisinde din öğretimi, zorunlu DKAB dersleri aracılığı ile verilmektedir. Bu dersler, ilköğretim 4-5-6-7 ve 8. sınıflarda haftada iki saat olarak verilmektedir.

İlkokullar İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde “cuma, sima, mesed, muhadra ve muhadrat” olarak isimlendirilen ilköğretim kurumları, Osmanlılar dönemiyle birlikte “mekteb-i sibyan, taş mektep, mektephane, darüttalim vb.” gibi isimlerle anılmışlardır.

1933'ten itibaren 1949 yılına kadar (1939'a kadar köy okulları hariç) ilkokullarda öğretimin hiçbir kademesinde din öğretimine yer verilmemiştir. Din derslerinin müfredat içine alınması 1.11.1949 tarihindeki kararla gerçekleştirilmiş, aynı karar 4 Kasım 1950 tarihinde program içine alınmıştır. 12 Eylül 1980 Askeri İhtilal sonrası oluşan askeri yönetimi; okullarda isteğe bağlı olarak yer alan din dersi ve zorunlu ahlak bilgisi dersi birleştirilerek ilk ve orta dereceli okullarda “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” adıyla zorunlu olarak okutulması öngörülmüştür.

30 Mart 2012 tarihinde kabul edilen kanunla ‘sekiz yıllık kesintisiz’ ibareleri kaldırılarak, 4+4+4 olarak bilinen sisteme geçilmiştir.

Bu kanunla birlikte 4 yıl süreli zorunlu ilkokul öğrenimi getirilmiş ve ilkokul 4. Sınıflarda DKAB dersi haftada iki saat olarak verilmektedir. Ortaokullar Cumhuriyetin ilk yıllarında orta mektep veya lise birinci devre denilen, daha sonra ortaokul diye adlandırılan ortaokulların 1924 yılındaki programında da din dersleri adıyla bir derse yer verilmiştir. Her sınıfta iki saat olan bu ders, 1927 yılında bütün ortaokullardan din dersleri tamamen kaldırılmıştır.

1956–1957 eğitim ve öğretim yılında ortaokul programlarına yeniden Din Bilgisi dersi, bir ve ikinci sınıflara bir saat seçmeli olarak konulmuştur. 1975'te son sınıfta da okunmaktadır.

1982'den sonra her sınıf seviyesinde, iki saat ve zorunlu olarak verilmeye başlanmıştır. 28 Şubat Millî Güvenlik Kurulu'nda alınan kararla 8 yıllık kesintisiz eğitim uygulanmaya başlanmıştır. Alınan karar sonucunda o dönemde ortaokulu bulunan imam hatip liselerinin orta kısımları kapatılmıştır.

Ortaöğretim Okulları 1930 yılında okul programlarında yeni düzenlemeler yapılmış ve bütün liselerden din dersleri tamamen kaldırılmıştır.

1932'dan itibaren de öğretmen okullarının programlarında din eğitimine ilişkin hiçbir derse yer verilmemiştir. Böylece 1939 yılından itibaren din öğretimi tamamen örgün eğitimin dışında bırakılmıştır. 1951 yılında lise dengi bir okul olan öğretmen okullarının dokuz ve onuncu sınıf öğretim programlarına haftada bir saat din dersi konulmuştur.

1967 yılında da diğer lise ve dengi okulların, bir ve ikinci sınıfları öğretim programlarında din dersi, seçmeli olarak haftada bir saat olarak yer almıştır.

1976 yılında ise lise ve dengi okulların üçüncü sınıfına seçmeli din dersi ve zorunlu ahlâk dersi konulmuştur.

1982'den sonra bu iki ders birleştirilmiş ve dersin adı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi olmuştur. 1982'den sonra bu okullarda zorunlu ders hâline getirilmiştir.

2017 yılında gerçekleştirilen yeni düzenlemeye göre ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler kapsamında yer alan DKAB dersi bütün sınıf düzeylerinde haftada 1 saatten 2 saate çıkarıldı. İmam Hatip Okulları Öğretim Birliği Yasası'nın 4. maddesi Millî Eğitim Bakanlığı'na, imam hatip mektepleri açma görev ve yetkisi vermiştir.

Dönemin Millî Eğitim Bakanlığı da kendisine yüklenen görevin gereğini yapmış ve 29 yerde, ilkokula dayalı ve öğretim süreleri 4 yıl olan imam ve hatip mektepleri açmıştır. İmam ve hatip mekteplerindeki gelişmelere gelince; ilk yıl açılan 29 mektepten 5 tanesi ikinci yıl kapanmış, 2 tane yeni açılmıştır. Üçüncü yılın sonunda ise 8'i kapanmış 2 tane yenisi açılmıştır. Böylelikle toplam 33 yerde imam ve hatip mektebi açılmıştır. Ancak dördüncü yıla gelindiğinde, İstanbul ve Kütahya İmam ve Hatip Mektepleri hariç hepsi kapatılmıştır. Bu son iki mektep için ise 1930 yılında kapatılma kararı çıkarılmıştır. Bu mekteplere 1930-1931 eğitim ve öğretim yılında yeni öğrenci kaydı yapılmamış, bu mekteplerin 2. sınıfına geçmiş olan öğrenciler ortaokullara nakledilmişlerdir. 3. ve 4. Sınıfa geçenlere ise mektebe devam ederek mezun olabilme imkânı tanınmıştır.

Böylelikle İstanbul ve Kütahya'daki bu son iki imam ve hatip mektebi fiilen 1932'de kapatılarak tarihe

intikal ettirilmişlerdir. 1973'te çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile imam-hatip liseleri amaçları, hem "imamlık, hatiplik ve kur'an kursu öğreticiliği" gibi din görevlileri hem de "yükseköğrenime eleman hazırlamak" şeklinde yeniden belirlenmiştir. 16 Ağustos 1997 tarihinde TBMM'nde kabul edilen ve kamuoyunda "8 Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası" olarak bilinen 4306 sayılı Kanun'la, bütün ortaokullar, ilkokullarla birleştirilerek ilköğretim adını almış ve tabii bu arada imam hatip liselerinin orta kısımları da kapatılmıştır. 30 Mart 2012 tarihinde kabul edilen kanunla 'sekiz yıllık kesintisiz' ibareleri kaldırılarak, 4+4+4 olarak bilinen sisteme geçilmiştir. Yüksek Öğretim Öğretim Birliği Yasası'nın 4. maddesi Millî Eğitim Bakanlığı'na İlahiyat Fakültesi açma görev ve yetkisi vermiştir. Dönemin Millî Eğitim Bakanlığı da kendisine yüklenen görevin gereğini yapmış ve 1924 yılında Dâru'l-Fünûn'a (İstanbul Üniversitesi'ne) bağlı, öğretim süresi 3 yıl olan bir İlahiyat Fakültesi açmıştır.

Dâru'l-Fünûn'a bağlı olarak açılan bu İlahiyat Fakültesi, 1933 yılına kadar eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. 21 Kasım 1949'da da, İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak öğretime başlamıştır. Dinî yükseköğretim yaptırmak üzere açılan kurumlardan bir diğeri de, Atatürk Üniversitesi Senatosunca 12.02.1971 tarihinde, üniversiteye bağlı olarak "İslâmî İlimler Fakültesi" adıyla Erzurum'da bir fakülte açılmasını kararlaştırmasıyla gerçekleşmiştir. İlahiyat Meslek Yüksekokulları İlahiyat fakültelerinin yanında bir de "İlahiyat Meslek Yüksekokulu" adıyla ikinci bir dinî yükseköğretim kurumunun açılması için Diyanet İşleri Başkanlığı ile Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) mensupları arasında gerekli ön görüşme ve yazışmalar yapılmış ve YÖK Yürütme Kurulu, 29.12.1988 tarihli toplantısında Ankara, İstanbul (Marmara), İzmir (Dokuz Eylül) ve Bursa (Uludağ) Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri Dekanlıklarına bağlı 2 (iki) yıl öğretim süreli 4 (dört) İlahiyat Meslek Yüksekokulu açılmasını kararlaştırmıştır. İlahiyat meslek yüksekokullarının ömrü kısa sürmüştür, Yüksek Öğretim Kurulu tarafından Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi bünyesinde başlatılan İlahiyat Önlisans Programı gerekçe gösterilerek, 1999-2000 eğitim ve öğretim yılından itibaren öğrenci alımı durdurulmuştur.

YAYGIN DİN EĞİTİMİ

Aile Eğitimin ilk yeri ve her türden eğitimin ilk başladığı yer, ailedir.

Çocuklar ilk bilgilerini aileden alırlar ve bunları giderek geliştirirler. Her tür eğitimin başladığı yer olan aile doğal olarak din eğitiminin de ilk olarak verilmeye başlandığı yerdir. Aile eğitimi önemlidir, bu önem ailede din eğitimi açısından da geçerlidir.

Sevgi Evleri ve Çocuk Evleri Yoksul ve korunmaya muhtaç çocuklara Milli Eğitim, Koruma Birlikleri ve Çocuk Esirgeme Kurumu olmak üzere üç ayrı kurum tarafından götürülen hizmetlerde bütünlüğün sağlanması amacıyla 24 Mayıs 1983 tarihinde 2828 sayılı Yasa'yla Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Huzurevleri Huzurevleri, yaygın din eğitiminin gerçekleştirildiği ve yaşamın devamına yönelik bilgilerin verilmesinin amaçlandığı diğer bir alandır.

Buralarda yaşamlarını devam ettirmekte olan yaşlılık döneminde kişiler ölüm gerçeği ile daha çok yüz yüze gelebilirler. Bu durum yaşlıda olumlu veya olumsuz ölüm korkusunu uyandırabilir. İşte bu noktada din, dinî inanç ve dinî yaşayışlar yaşlılar için önem taşıyabilir. Geçmişte yaptıkları yanlışlar ve günahlardan dolayı suçluluk duygusuna girebilirler ve telafi etmek için ibadet ve dinsel davranışlara yönelebilirler. İşte bu noktada huzurevlerinde yaşamlarını sürdüren bireylere yaygın din eğitimi alanında hizmetler sunulmaktadır.

İnsanın gelişimine baktığımızda, temel olarak üç dönemin olduğunu görmekteyiz: Çocukluk, gençlik ve yetişkinlik. İnsanın yaşam döngüsünü oluşturan bu her bir dönemin kendine has biyolojik, psikolojik, sosyal ve dinî gelişim özellikleri vardır. İnsan yaşamının her dönemi önemli olmakla beraber, okul öncesi dönem, insan hayatının geleceğini de etkilemesi açısından en önemli bir dönem olduğunu söyleyebiliriz.

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Çocuğu tam olarak tanıyabilmek için, onun fiziksel, zihinsel, sosyal, duygusal ve dinî gelişim gibi, tüm gelişim alanlarını ve özelliklerini bilmek gerekir. Zira her gelişim alanının kendine özgü nitelikleri ve birbirini etkileyen yönleri vardır. Çocukluk dönemine baktığımızda, bu dönemin diğer gelişim dönemlerine kıyasla en hızlı bir dönem olduğunu görmekteyiz. Şimdi kısaca bu gelişim dönemlerine bakalım: Fiziksel Özellikler Çocuğun, doğum öncesi başlayan biyolojik gelişimi, doğumdan sonra da hızlı bir şekilde devam eder. Çocuğun bedensel gelişimini hem doğum öncesi şartlar hem de doğum sonrası faktörler etkilemektedir. Bununla beraber, tüm gelişim alanlarının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için, her şeyden önce çocuğun beden sağlığının iyi olması gerekir. Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, fiziksel gelişim açısından da hemen hemen her çocuğun küçük ya da büyük farklılıkları vardır. Ciddi bir gelişim bozukluğu olmadığı sürece, bu durumu anne ve babaların dert edinmemesi gerekir. Zihinsel Özellikler Zihinsel gelişim de diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünüdür. Buna göre çocuk, genlerle getirdiği potansiyel bilişsel gücünü uygun çevresel faktörlerle en üst sınıra kadar geliştirebilir. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, bu alanda yapılan çeşitli araştırmalar, bireyin zekâ gelişiminde %30 kalıtımın, %70 de çevrenin daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu alanda önemli araştırmaları olan J. Piaget zihinsel gelişimi dört döneme ayırmaktadır:

Duyusal-Hareket Dönemi (0-2 yaş)

İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş)

Somut İşlemler Dönemi (7-11 yaş)

Soyut İşlemler Dönemi (11 yaş ve üstü)

Piaget'e göre çocukların zihinsel gelişimi, yukarıdaki evrelere göre gelişmektedir. Bu bakımdan çocuğun eğitiminde de bu zihinsel gelişim özelliklerine dikkat etmek gerekir. Sosyal Özellikler Çocuğun sosyalleşmesi büyük oranda aile içinde gelişir. Çocuk, aile içinde toplumsal norm, kural ve davranışları çoğunlukla ödüllendirme, cezalandırma ve model alma yoluyla öğrenir. Aile bireyleri çocuğun hem olumlu davranışlarını ödüllendirmede hem de olumsuz davranışlarını cezalandırmada bilinçli ve dikkatli hareket etmelidir. Ancak çocuğun sosyalleşmesinde ve kimlik oluşturmada en önemli husus, anne ve babanın kendi tutum ve davranışlarıdır. Bu yüzden aile bireyleri hem söz hem de davranışlarıyla çocuğa rol model olduklarının farkında olarak, örnek teşkil edecek şekilde hareket etmelidirler. Duygusal Özellikler İç ve dış çevreden gelen etkiler çocukta hoşlanma ya da acı duyma türünden izlenimler meydana getirmesi olarak tanımlanan duygular, çocuğun tutum ve davranışlarına yön verirler. Duygular, hayatta uyum ve uyumsuzlukların önemli unsurları arasında yer alır. Çocukların davranışlarını, olumlu veya olumsuz yönde etkilemesi bakımından duyguları üç grupta ele almak mümkündür: Bunlar: Öfke, kıskançlık, nefret ve düşmanlık gibi saldırganlık davranışlarına yönelen duygular, Korku, üzüntü, sıkıntı, hüznün, keder, bıkkınlık ve şiddet gibi yasaklayıcı ve savunucu davranışlara yönelen duygular, Sevgi, şefkat, mutluluk, haz, zevk ve merak duyma gibi, sevindirici davranışlara yönelen duygular. Olumlu ve olumsuz bütün duygu türleri, her insanda belli ölçüde mevcuttur. Burada önemli olan, çocukta istenilen duyguların gelişmesini desteklemek, istenilmeyen olumsuz duyguların ise, denetim altına almasını ve onlarla başa çıkmasını öğretmektir.

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARIN DİNİ DUYGU VE DÜŞÜNCE GELİŞİMİ

Çocuğun duygusal gelişimini etkileyen en önemli unsurlardan birisi de din duygusudur. Hem modern bilimin bulguları hem de İslami kaynaklar din duygusunun insanda fitri bir duygu olduğunu göstermektedir. Bununla beraber çocukta din duygusunun uyanması ve yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlaması, bebeklik çağının (0-2) bitip, ilk çocukluk çağının başladığı döneme rastlamaktadır. Çocukluk dönemindeki bazı duygular da, çocukların dinî duygusunun gelişmesine katkıda bulunurlar. Bu duyguları şu şekilde belirtebiliriz: Himaye altında bulunma duygusu, Kolay inanırlık özelliği, Taklit, Soru sormaya düşkünlük. Tüm bu duygular, çocuklarda dinî duygunun ortaya çıkmasına ve gelişimine etki ederler. Yukarıdaki duyguların hemen hepsi önemli olmakla beraber,

çocukların taklit yeteneği ve soru sormaya düşkün olmaları, dinî gelişim açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla çocukların dinle, Allah'la ve diğer inanç konularıyla ilgili sorularına uygun cevaplar verilerek onların dinî merakları daha da güçlendirilmelidir. Ancak burada çocuğun zihinsel gelişimine de dikkat etmek gerekir. Zira soyut düşünce basamağına ulaşmadıkları sürece, bazı soyut kavramları tam olarak anlayamazlar. Bu bakımdan da her ne kadar İslam toplumlarında pek rastlanmasa da, Allah'ı antropomorfik (Allah'ı insana benzetme) özelliklerle izah etmeye çalışabilir. Burada önemli olan, çocukların dinî soruları kadar onlara uygun cevaplar vermektir.

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARIN DİN EĞİTİMİNDE AİLENİN YERİ

Aile ortamı çocuğun psikolojik ve sosyal gelişimine olduğu kadar, onun dinî gelişimine de olumlu veya olumsuz olarak etki etmektedir. Çocuğun dinî duygu ve düşünce gelişiminde iki temel faktör etkili olmaktadır. Bunlar; iç faktörler (çocuğun fitri yapısı) ve dış faktörler (sosyal çevre). Çocukta fitri olarak var olan dinî duygusunun erken ya da geç olarak ortaya çıkmasında, sağlıklı veya sağlıklı olmayan bir şekilde gelişmesinde, dış faktörler arasında en önemlisi ailedir. Aile, çocuk için dinî ilişkilerin ve dinî davranışların modelidir. Çocuk nasıl yetişkinlerin dillerini önce kelime ve kavramlar halinde almaya kabiliyetli ise, onların dinlerini de kabul etmeye yeteneklidir. Çocukluk dönemi bir anlamda taklit dönemi olduğundan, aile ortamında yapılan her türlü dinî söz ve davranışlar çocuk tarafından taklit edilerek, içselleştirilir. Bu bakımdan çocukların dinî sorularına verilecek cevaplar onlarda dinî inancın erken uyanmasına ve sağlıklı gelişmesine yardımcı olur.

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARIN DİN EĞİTİMİNDE UYGULANACAK YÖNTEMLER

Çocukluk dönemi doğru ve sağlıklı bir dinî gelişim için, başta aile olmak üzere, çocukla ilgilenen kişilerin şu hususlara dikkat etmeleri gerekir: Çocuk için iyi bir model olmak: Çocuğun en temel öğrenme yolu gözlem ve taklittir. Çocuk için, bizim ne söylediğimizden çok ne yaptığımız önemlidir. Bu yüzden anne ve babalar kendi davranışlarıyla iyi bir model olabilmeleri için; Çocuklardan yapılması istenilen davranışların önce anne-babaların kendileri yapmaları gerekir. Anne-babanın yapmadığı bir şeyi yaptıрма, yaptığı bir şeyi de yaptırmama şansı yoktur. Anne-babalar, bir taraftan dinî davranışlarda çocuklara örnek olurken; diğer taraftan da yavaş yavaş onları ibadetlere alıştırmalıdır. Çocuğa kazandırılacak davranış konusunda aile bireyleri arasında tutarlılık ve birlik olmalıdır. Çocuğun dinî sorularından yararlanmak: Çocukluk döneminin en belirgin özelliklerinden birisi, soru sormaya düşkünlüktür. Çocukların sorularının önemli bir kısmını da dinî sorular oluşturmaktadır. Onlar başta Allah olmak üzere, peygamberler, cennet-cehennem, ölüm, melek, şeytan, sevap, günah, kendilerinin nasıl ve nereden meydana geldikleri gibi konularda akla hayale gelmeyecek sorular sorarlar. Bu durum iyi değerlendirilmelidir. Bununla beraber, çocuğun sorularına karşı dikkat edilmesi gereken bazı durumlar da vardır. Onları da şu şekilde belirtebiliriz: Çocuğun soruları ciddiye alınıp doğru cevaplar verilmelidir. Çocuğun her türlü sorusu anlayışla karşılanmalıdır. Verilecek cevaplar çocuğun seviyesine uygun olmalıdır. Çocuğun sorularının gerçek amacını anlamaya çalışarak, aslında neyi sormak istiyorsa ona cevap verilmelidir. Çocuğa sorduğu kadar açıklamalarda bulunulmalı, fırsat bu fırsat deyip, çocuk bilgi bombardımanına tutulmamalıdır. Doğru bir Allah inancı vermek: İslam kültüründe doğan bir çocuk, doğduğu andan itibaren, Allah kavramıyla karşılaşmaktadır. Büyüme sürecinde de günlük konuşmalarda sık sık Allah kavramını ya da içinde Allah geçen cümleleri duymaktadır. Ancak anne-babaların ya da diğer yetişkinlerin bazı olumsuz tutum ve davranışları, çocukların Allah'ı zihinlerinde yanlış bir şekilde ve olumsuz olarak tasavvur etmelerine neden olabilir. Bu yüzden, özellikle okul öncesi dönemde çocuklara Allah korkusu yerine Allah sevgisini yerleştirmek daha doğrudur. Çocuklara baskıyla değil, sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmak: Çocuğun eğitiminde baskı ve zorlama değil, sevgi ve hoşgörü esas alınmalıdır. Öğretme ve öğrenme ortamındaki sevgi dinamiği olmaksızın çocuk, dini içten benimseyip ona bağımlı olacağı yerde, dine karşı olacak şekilde yetiştirilebilir. Sevgiden yoksun bir din eğitimi, çocukların sadece dinden soğumasına ya da dine karşı ilgisiz kalmasına değil, dini tamamen reddetmesine ve ona karşı gelmesine bile neden olabilir. Kısacası tüm dinî bilgiler, doğru ve yanlış kavramları ve diğer ahlaki erdemler, zihinsel ve entelektüel boyutuyla birlikte, sevgi esasına dayandırılarak öğretilmeye çalışılmalıdır. Camilere ve kutsal yerlere götürmek: Çocukların küçük yaşlardan itibaren camilere ve dince kutsal sayılan yerlere götürülmesi onların dinî duygularının geliştirilip pekiştirilmesinde yardımcı olur. Orada görüp yaşadıkları her olayı ve duyguyu, ilerideki hayatlarında ömür boyu unutmayacakları değerli ve kutsal birer hatıra olarak zihinlerinde yaşatırlar. Dinî bayramlardan, kutsal gün ve gecelerden yararlanmak: Aile içerisindeki dinî atmosfer, çocukların da iştirak ettiği dinî ortamlar ve davranışlar, çocuklar için büyük bir değer oluşturur. Bu bakımdan ailede kutlanan dinî bayramlar, kandiller, mübarek gün ve geceler, okunan hatim ve mevlitler, hacca gidip gelenleri ziyaret, ramazan ayında birlikte yapılan iftarlar ve sahur, kılınan teravîh namazları gibi dinî içerikli etkinlikler, çocukların dinî duygularının uyanmasına ve dinî tutumlarının oluşmasında önemli fırsatlardır. Sonuç olarak, çocukluk dönemi hem kişinin şahsiyet gelişiminin hem de dinî gelişiminin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde bilimsel temellere dayalı doğru ve sağlıklı bir din eğitimi, çocuğun gelecekteki dinî gelişimini olumlu yönde etkileyeceği gibi, olumsuz ve yanlış bir din öğretimi de, çocuğun ileriki yaşlarında dine karşı olumsuz tutum ve tavır takınmasına neden olabilir.

İLKOKUL VE ORTAOKUL DÖNEMLERİNDE DİN EĞİTİMİ

Bir ülkenin kalkınmasında ve uygarlık seviyesine ulaşmasında öncülük eden en önemli olgu, eğitimidir. Eğitim sisteminin örgün basamağının okul öncesi eğitim, temel eğitim, orta öğretim, yükseköğretim gibi kademelere bölünmesinin dayanağı, öğrencilerin okul dönemlerine rastlayan yaşlarla gelişim çağları arasında bir paralellik kurulması gerekliliğindedir. Örgün eğitim sistemi içinde yer alan ilkokullar ve ortaokullar, genel olarak 6–14 yaşlarındaki kız ve erkek bütün çocukların eğitim ve öğretimini kapsayacak şekilde zorunlu ve devlet okullarında parasız olarak verilen ve kişinin ilgileri ve yetenekleri doğrultusunda iyi bir vatandaş olmanın gerektirdiği bilgi, beceri ve davranışları kazandırmayı amaçlayan kurumlardır. Sekiz yıllık okullardan -4 yıl ilkokul ve 4 yıl ortaokul- oluşan bu kurumlarda yapılan eğitim, bireylerin kişilik yapılarının şekillenmesinde, topluma faydalı bireyler olabilmesinde önemli noktayı oluşturmaktadır. Bu yönüyle ilkokul ve ortaokul dönemlerinin kalkınmanın ön şartı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ilkokul ve ortaokul dönemleri din eğitimi, din eğitimcilerinin üzerine eğildikleri önemli konular arasındadır. Zira ilkokul ve ortaokul dönemleri din eğitimi kapsamındaki dersler, öğrencilere din eğitimi alanında fırsat eşitliği sağlamak ve böylelikle çocukların dinî gelişimleri için önemli imkânlar sunmaktadır.

İLKOKUL VE ORTAOKUL DÖNEMLERİ DİN EĞİTİMİNDE TARİHSEL SÜREÇ

Cumhuriyet kurulmadan önce 15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan I. Heyet-i İlmiye üyelerinin, düşünce bakımından “mektepli” ve “medreseli” olarak iki ayrı kaynaktan geldikleri ve bu üyelerin sorunları kendi bakış açıları ile değerlendirdikleri görülmüştür. Bu sorunu ortadan kaldırmak için cumhuriyetin ilk yıllarındaki çalışmalarda, medrese-mektep ikiliğinin ortadan kaldırılması üzerinde durulmuştur. Cumhuriyetin kuruluşunu takiben çıkartılan, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim kurumları tek çatı altında toplanarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve din dersleri de diğer dersler gibi ayrı bir ders olarak okullarda verilmeye başlanmış, böylelikle de ‘dinî eğitim’ geleneği son bulmuş ve ‘din eğitimi’ anlayışı cumhuriyet dönemine egemen olmuştur. 1982 yılında hazırlanan Anayasa, din ve ahlak öğretimi ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 24. madde kapsamında okutulan ‘Din Bilgisi’ ve ‘Ahlak Bilgisi’ dersleri birleştirilerek “Din ve Ahlak Bilgisi” adını almıştır. 1982-1983 eğitim-öğretim yılından itibaren “Din ve Ahlak Bilgisi” adıyla örgün eğitimde okutulan zorunlu derslerden biri hâline gelmiş ve dört yıl sonra dersin adı “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” olarak değiştirilmiştir. 16 Ağustos 1997 tarihinde TBMM'nce kabul edilen ve kamuoyunda "8 Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası" olarak bilinen yasa bütün ortaokulları, ilkokullarla birleştirerek ilköğretim adını almıştır. 2012 yılı itibarıyla 12 yıllık zorunlu eğitim yasası ile getirilen değişiklikle ilköğretim ve ortaöğretim şeklinde yapılan eğitim sistemi terk edilerek, 4 yıl ilkokul, 4 yıl ortaokul ve 4 yıl lise olmak üzere 3 kademeli bir yapıya geçilmiş ve zorunlu eğitim kesintili olarak 12 yıla çıkarılmıştır. 12 Yıllık Zorunlu Eğitim Yasası'nın getirdiği önemli yeniliklerden biri de, “Din, Ahlak ve Değerler” alanı derslerinden sayılan yeni derslerin öğretim programlarına dâhil edilmesidir. Söz konusu yeni dersler, “Kur'an-ı Kerim”, “Hz. Muhammed'in Hayatı” ve “Temel Dinî Bilgiler” dersleridir. 2017 yılında bu derslerin içeriklerinde ve isimlerinde (örneğin ‘Hz. Muhammed'in Hayatı’ dersinin adı ‘Peygamberimizin Hayatı’ olarak değiştirilmiştir) bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bu derslerin örgün eğitim kurumlarında yer alması, din eğitimi alanında çeşitlilik ve zenginlik oluşturmuştur.

İLKOKUL VE ORTAOKUL DÖNEMLERİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Gelişim, süreklilik arz etmekle birlikte, gelişimin hızı, her yaşta aynı oranda olmamakta ve insanın her yaş döneminin kendine özgü gelişim özellikleri bulunmaktadır. Çocuklar aynı yaşta olsalar bile, gelişim özellikleri birbirinden farklılaşmaktadır. Gelişim ilkeleri ise şunlardır:

- Gelişim, biyolojik faktörlerden ve çevreden etkilenir.
- Gelişim, kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünüdür.
- Gelişimde bireysel farklılıklar vardır.
- Gelişimde kritik dönemler vardır.
- Gelişim hızı her yaşta aynı değildir.
- Gelişim; baştan ayağa doğru, içten dışa doğru ve genelden özele doğrudur.
- Gelişimde çevresel faktörlerin etkisi, gelişimin hızlı olduğu zaman çok, yavaş olduğu zaman ise azdır.
- Gelişim, farklı alanlarda farklı hızla meydana gelir.
- Gelişim, devamlılık ve belli aşamalar içinde bir evrim gösterir.

• Gelişim tüm alanlarıyla bir bütündür. İnsanın gelişimine ve yaşam döngüsüne bakıldığında, belli fizyolojik ve psikolojik özelliklerin ağır bastığı çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olmak üzere beş temel gelişim döneminin olduğu görülmektedir. İnsanın yaşam döngüsünü oluşturan ve birbirinden bağımsız olmayan bu evrelerden, her bir evrenin kendine has özellikleri vardır. Bu nedenle öğrencilerin ruh ve beden açısından sağlıklı bir birey olarak yetişebilmeleri için, onların gelişim özelliklerini bilmek ve bir bütün hâlinde değerlendirmek gerekir.

İLKOKUL VE ORTAOKUL DÖNEMLERİ GELİŞİM ALANLARI

İlkokul ve ortaokul dönemleri öğrencilerinin fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal, ahlaki ve dinî gelişim özelliklerinin bilinmesi, eğitimde verimlilik açısından gereklidir. Bu dönemdeki önemli gelişim alanları ve özellikleri şunlardır: Fiziksel Gelişim Fiziksel gelişim, bedensel ve psikomotor gelişim olarak iki alt alana ayrılarak incelenmektedir. Bedensel gelişim, beden oranında meydana gelen değişikliklerle ilgili iken; psikomotor gelişim, zihin ve kas koordinasyonu arasındaki ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkan becerilerle ilgilidir. İlkokul ve ortaokul dönemlerinde çocuklar, uzamaya, ağırlığı artmaya devam ederse de onun gelişme hızı daha önce ve daha sonraki dönemlere göre epey azalmıştır. Küçük kasların hızla geliştiği dönemdir. Kaslar arasındaki işbirliği hayli ilerlemiştir. Bilişsel Gelişim Bireyin çevresindeki dünyayı anlama ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyetlerinin gelişimine, bilişsel (zihinsel) gelişim adı verilmektedir. Bireyin bilişsel gelişimi, onun hem doğuştan getirdiği zihin gücüne hem de çevresiyle etkileşimi sonucunda edindiği yaşantılarına dayanmaktadır. Bilişsel gelişim ile ilgili temel kavramlar; zihin, şema, örgütleme, özümleme, uyumsama ve dengelemedir. Bilişsel gelişim kapsamında çocuğun; dikkat, algı, bellek, dil gelişimi, okuma ve yazma, problem çözme, akıl yürütme ve yaratıcılık gibi becerileri gelişir. Sosyal Gelişim Bireyin içinde bulunduğu grupla veya yaşadığı kültürdeki diğer bireylerle anlaşabilmesi ve uygun davranışlar sergilemesine sosyal gelişim denir. Sosyal gelişimle ilgili temel kavramlar; benlik, sosyal olgunluk, sosyalleşme, kültür ve tutumdur. Çocukların sosyalleşmesinde benlik algısı, kişilik özellikleri, yetenekler, ilgiler, aile ve yakın çevre, akran grupları, okul ve kitle iletişim araçları gibi pek çok faktör bulunmaktadır. Duygusal Gelişim Duygusal gelişim; bireyin doğumundan başlayarak hayatının sonuna kadar devam eden, çeşitli duyguları nasıl kazandıklarını, bu duyguları kendilerine, anne-babalarına ve çevrelerinde bulunan diğer insanlara nasıl ifade ettikleri ile ilgili olan gelişim türüdür. Duygusal gelişimle ilgili temel kavramlar; duygu, heyecan, refleks, haz ve elemidir. Çocuğun aile içindeki yeri, çocuğa verilen değer, onun duygusal gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Ahlak Gelişimi Ahlaki gelişim, çocuğun iyi ve kötü gibi ahlaki yargılarının oluşum sürecinin nasıl ve neye göre şekillendiğini ifade etmek için kullanılır. Ahlak gelişimini bilişsel açıdan ele alan kuramcılar olarak öne çıkan John Dewey, Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg ahlak gelişimini, farklılıklarla birbirini izleyen evreler olarak kabul etmişlerdir. Dinî Gelişim Dinî gelişim, kişinin dinî hayatının çocukluktan itibaren geçirmiş olduğu süreçlerdir. Dinî duygu, dinî inanç ve dinî davranış gibi birbiriyle ilişkili davranışlar ya da bu davranışların aşamaları, dinî gelişimi oluşturmaktadır. Son çocukluk evresinde çocukta, bilinçli ve gerçekçi bir din anlayışı oluşmaya başlar. Özellikle 6-12 yaş, dinî inancın uyandığı ve geliştiği bir dönemdir. Çocuğun akli ve ruhi gelişmesine paralel olarak, dine karşı ilgisinde de gelişmeler olur. Din duygusu çocukluk döneminin ilk yıllarında başlasa da gerçek anlamda dinî uyanma ve ona bağlı heyecanlanmalar son çocukluk yıllarında ve ergenliğe yakın yıllarda kendini gösterir. İlk çocukluk evresinde, tereddütsüz olarak kabul ve taklit ettikleri davranışları, çocukluk döneminin sonundan itibaren akıl süzgecinden geçirerek kabul veya reddederler.

İLKOKUL VE ORTAOKUL DÖNEMLERİ DİN EĞİTİMİNDE KULLANILABİLECEK STRATEJİ, YÖNTEM VE TEKNİKLER

Öğretme stratejileri, öğretim yöntemleri ve öğretim teknikleri bazen eğitimciler tarafından birbirinin yerine geçen kavramlar olarak kullanılmakta ve bunun yansımaları olarak bazen bu üç kavramı birbirine karıştırmaktadırlar. Ancak her üçü de birbiriyle ilintili olmakla birlikte, birbirlerinden farklı kavramlardır. “Öğretim stratejisi”; öğrenme hedeflerine ulaşmak üzere belirlenen konunun sunulması için izlenen en genel yolu ifade ederek, nasıl öğretilim sorusuna yanıt aramak için uygun yöntem ve tekniklerin seçilmesine öncülük eder. “Öğretim yöntemi” ise öğrenmenin hedeflerine ulaşmak için izlenen en kısa yoldur. “Öğretim tekniği” de, öğrenmenin hedeflerine ulaşmak için seçilen yöntemi uygulamaya koyma biçimi ya da sınıf içinde yapılan işlemlerin bütünüdür. İlkokul ve ortaokul dönemleri din eğitiminde kullanılabilecek belli başlı öğretim stratejileri şunlardır: 1. Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi 2. Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi 3. Araştırma-İnceleme Yoluyla Öğretim Stratejisi 4. İşbirliğine Dayalı Öğretim Stratejisi. Öğretim yöntemi olarak anlatım, soru-cevap, örnek olay inceleme, grup çalışması ve tartışma, problem çözme, drama, gösterip-yaptırma, gezi-gözlem vb. kullanılabilir. Öğretim tekniği olarak ise büyük/küçük grup tartışması, panel, açık oturum, çember, forum, münazara, beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme, neden-sonuç bulma, pandomim, kukla oyunu, konferans, sempozyum, öğrenci sunumu, soru-cevap, takım-oyun-turnuva, başarı grupları, ayrılıp-birleşme vb. kullanılabilir. İLKOKUL VE ORTAOKUL

DÖNEMLERİ DİN EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

İslam dini inanç ve ibadet öğretiminde dikkat gerektiren bazı hususlar genel hatlarıyla şöyledir: Allah

kavramının doğru bir biçimde öğretilmesi gerekir. Bunun için de öğrencilerin gelişim düzeyleri göz önünde bulundurularak, seven, merhamet eden, koruyan ve bağışlayan bir Allah tasavvuru öne çıkarılmalıdır. İlkokul ve ortaokul dönemleri öğrencilerine Hz. Muhammed'in, kendi çocukluk döneminde yaşadıkları ve çocuklara yönelik davranışları güzel bir üslupla işlenmeli, Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve diğer çocuklara karşı gösterdiği sevgi dolu davranışlarına dikkatleri çekilmelidir. Yine ilkokul ve ortaokul dönemlerindeki öğrencilerinin, rol model arayışı içinde olduğunun farkında olunarak, Hz. Peygamber'in hayatından güzel örnekler verilmelidir. İbadet ve dua, çocukların çevrelerine baktıkları zaman örneklerini görebilecekleri somut dinî uygulamalardır. İbadet ve dua öğretiminde dikkat edilmesi gereken ilk ve en önemli husus, ilkokul ve ortaokul dönemlerindeki öğrencilerin, dinî uygulamalara zorlanmamaları gerekir. Çocukluk yıllarında alınan din eğitimi bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını hayatı boyunca etkilemektedir. Sağlıklı ve tutarlı bir din eğitimi geçiren çocuk, iman duygusunun insana verdiği huzur ile hayatın iniş çıkışlarında bireyin sığınacağı bir liman olabilir. Ancak din eğitiminin alınmayışı ya da yanlış bir din eğitimi bireyin dine karşı olumsuz bir tutum sergilemesine ve hayatında farklı yönelimler yaşamasına neden olabilir.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ

Ortaöğretim dönemi, gelişim basamakları açısından ergenlik dönemine denk gelmektedir. Ergenlik, bireyin gelişim süreci içerisinde çocukluk döneminin bitişiyle beraber sözü edilen dönemin başlangıcından fizyolojik olarak erişkinliğe ulaşmaya kadar geçen bir gelişim dönemidir. Ortaöğretim, süreç ve insanın gelişim özellikleri itibarıyla öğrenimin verimli ve başarılı olduğu kadar, zor ve çatışmalı olduğu bir dönemi de kapsar. Ayrıca meslek hayatına hazırlık, yükseköğretime geçiş, özellikle terbiye açısından öğretimin en önemli ve en verimli dönemini oluşturur. Dolayısıyla ortaöğretim dönemi, dinî tutum ve davranışlar ile kişiliğin gelişimi için ayrı bir önem taşır. Bu kritik dönemdeki gençlere etkili bir din eğitimi verebilmek için de bu dönemi ve özelliklerini çeşitli yönlerden incelemek gerekir. İşte bu amaçla, ortaöğretim döneminde din eğitimi başlıklı bölümde, ortaöğretim dönemi öğrencilerinin başlıca eğilimlerine, gelişimsel özelliklerine, dinî ilgi ve ihtiyaçlarına, bu dönemdeki din eğitiminin ilke ve temellerine, yaşanması muhtemel sorunlara yer verilmektedir.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİNDE GÖRÜLEN BAŞLICA EĞİLİMLER

Kızlık ve delikanlılık devresinde olan gencin başlıca ilgileri; karşı cinsle yeni ilişkiler kurma, memleket ve dünya problemleri, meslek seçimi ve nihayet bağımsız olma isteğidir. Bu dönemdeki gençlerin başlıca eğilimlerini aşağıdaki şekilde maddeleştirebiliriz: • Romantik hayat ve hayalin başlaması, • Kız ve erkeklerin birbirlerini daha cazip görmeye başlamaları, arkadaş olma ve yuva kurma istekleri, • İş ve meslek seçiminde titiz olmak ve çabuk üzülme, • Anne ve babalardan uzak kalmak, onları tenkit etmek, arkadaşlara karşı büyük bir yakınlık göstermek ve onların tavır ve davranışlarını beğenme, sosyal düzen ve kurallara uymamak ve suç işlemek eğilimi, • Arkadaşlıklara önem vermek, • Duygu ve heyecan coşkunluğu yaşamak.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Ergenlik dönemi bireyin; fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal, ahlakî ve dinî yönden gelişiminin hızlı bir şekilde gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemdeki önemli gelişim alanları ve özellikleri şunlardır: Fiziksel/Bedensel Gelişim Ergenlik, fiziksel gelişimin 0-2 yaş döneminden sonra en yoğun ve kapsamlı bir biçimde yaşandığı evredir. Ergenin gelişimiyle ilgili hemen her inceleme, bu dönemde görülen en çarpıcı değişimin fiziksel alanda olduğuna işaret eder. Bülüğ ile beraber çocukluktan ergenliğe doğru adım atan bireyin, özellikle ergenlik öncesi olarak nitelendirilen 10-12 yaşlarında bedensel farklılaşmaları başlamaktadır. Ergenliğin başlangıcının en belirgin habercisi ise boy uzamasıdır. Bedensel gelişme, kızlarda 16-18 yaşlarında; erkeklerde ise, 18-20 yaşlarında durmaktadır. Zihinsel/Bilişsel Gelişim Zihinsel gelişim; düşünceleri, duyu organlarımızla fark ettiklerimizi, öğrendiklerimizi, zihnimize yorumladıktan sonra ifade etmemizi, bilgi ve becerileri öğrenmemizi sağlayan bir gelişim alanıdır. Zihinsel gelişim dâhilinde kişinin; dikkat, algı, bellek, dil gelişimi, okuma ve yazma, problem çözme, akıl yürütme ve yaratıcılık gibi becerileri gelişir. Bilişsel gelişim olarak da ifade edilen zihinsel gelişim, bireyin çevresini anlama ve öğrenme çabası ile düşünmeyi de içine alan zihinsel etkinlikler karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Bu dönemin zihinsel açıdan en önemli özelliği, soyut işlemler sürecinin başlamasıdır. Ergenliğin ilk yılları, soyut düşünmeye doğru bir geçiş olarak kabul edilmektedir. Dinsel konular da zihinsel gelişimle birlikte ergenin zihninde yer almaya başlar. Gencin bu konulara eğilmesi sağlıklı bir zihinsel gelişiminin göstergesidir. Duygusal Gelişim Ergenlik dönemindeki hızlı fiziksel değişimlere paralel olarak, duygusal dalgalanmalar da farklılaşmaya başlar. Çocuktaki uyumlu-dengeli tepki ve davranışların yerini uyumsuz-dengesiz bir tutum ve davranış örgüsü alır. Her türlü otoriteye başkaldırı, bağımsız olma arzusu, stres, çatışma, cinsel arzuların baskısı, dinî şüphe ve tereddütler, suçluluk ve günahkârlık duygusu gibi ruhsal problemler, bu dönemin en belirgin özellikleri olarak bilinir. Kişilik ve Kimlik Gelişimi Kimlik (identity), bireyin kendi benliği konusunda geliştirdiği öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusudur.

Gençlik döneminin başlıca özelliği, ergenin kendi kimliğini bulabilme sürecinin inişli çıkışlı olmasıdır. Genç kendine yakışacak bir kimlik aramakta ve çevresindeki örnekleri kontrol etmektedir. Kendisini ve çevresini sürekli tartmakta, değerlendirmekte ve eleştirmektedir. Böylece uygun gördüğü bireylerin beğendiği özelliklerini alan ergen giderek kendi benliğini oluşturmaktadır. Psiko-sosyal Gelişim Psiko-sosyal gelişim kuramının kurucusu olan Erikson'a göre insan gelişimi sekiz döneme ayrılır. Bu kuramda sekiz döneme ayrılan hayatın her evresinde farklı çatışmalarla karşılaşılacağı ve bu

çatışmaların başarılı bir şekilde atlatılması gerektiği ileri sürülmektedir. Yaşanan çatışmalar aşılmaz ise bir sonraki dönemde farklı zorluklarla karşılaşılacak ve geçmiş dönemdeki çatışmaların bıraktığı hasarların telafisinde zorluklar çekilecektir. Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre ergenlik dönemi "Kimlik Kazanmaya Karşı Kimlik Karmaşası (11-17 Yaş)" şeklindeki beşinci dönemdir. Sosyal Gelişim Ergenlikte bir diğer önemli gelişim boyutu da sosyal gelişimdir. Sosyal gelişim bireyin, toplumun bir parçası olduğunu; aile, akraba ve komşuluk düzenini, arkadaş çevreleriyle ilişkilerini nasıl düzenleyeceğini öğrendiği bir süreçtir. Bir başka ifade ile sosyal gelişim, "bireyin içinde bulunduğu toplum tarafından kabul edilebilir biçimde davranmayı öğrenme süreci" olarak tanımlanmaktadır. Bilindiği gibi bireyin sosyalleşmesi ilk olarak ailede başlamaktadır. Ahlakî Gelişim Ahlakî gelişim, bireyin kendisinin veya başkasının davranışı hakkında düşünme veya bu davranışı iyi ya da kötü olarak yargılama yetisinin gelişimidir. Piaget ahlak gelişimini iki döneme ayırmıştır. Birincisi 6-12 yaşlarını kapsayan dışsal bağlılık dönemidir. İkincisi ise 12 yaşından itibaren gelişmeye başlayan ahlakî özerklik dönemidir. Kohlberg, ahlak gelişimini üç düzeye ayırmıştır. Bu üç ana düzeyde her düzeyde iki dönem olmak üzere toplam altı dönem vardır. Dinî Gelişim Lise öğrencilerinin buldukları yaşlar genellikle ergenlik dönemine tekabül etmektedir. Ergenlik döneminde dinî şüphe ve tereddütler artmakta, hayatın anlamı ile ilgili insanın ilk sorgulama deneyimleri de yine bu dönemin önemli bir özelliği olarak görülmektedir. Bu sorgulamaların ergenlik dönemindeki kimlik oluşumu için karşılığını bulması noktasında ortaöğretim düzeyinde alınan din eğitimi, oldukça etkilidir. Ergenlerin dinî gelişim dönemleri şunlardır: Dinî şuur ve soyut bir Allah düşüncesi, dinî şüpheler ve bunalım dönemi, günahkârlık, pişmanlık, adalet duyguları, tövbe ve dinî konularda durulma.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ İHTİYACI

Bu dönemdeki gencin sağlık, kişilik, aile ve ev, toplumsal, kız-erkek arkadaşlığı, din ve ahlak ile okulla ilgili kaygıları bulunmaktadır. Bu dönemde ölüm korkusu, dinî konularda daha fazla bilgi ihtiyacı, neyin yanlış neyin doğru olduğu bilgisi gibi konularda bireyin kaygı yaşadığı ifade edilmektedir. Yine gençleri kaygılandıran durumlar arasında, acı çekerek ölme ve ölümden sonra ne olacağı korkusu yer almaktadır. Ülkemizde 70 ve 80'li yıllara ait istatistiki bilgilerin yanı sıra 2008 yılında ABD'de yapılan bir araştırmada, 12-22 yaş aralığındaki ergenlerin yalnızca %20'sinin belirgin bir amacı olduğunu ve gençliğin karşısındaki en önemli sorunun başıboşluk olduğu ifade edilmiştir. Bu başıboşluğu doldurabilecek hâlihazırdaki kurum ise dindir. Zira dinler, kimlik arayışında olan bu dönemdeki gençler için bir ihtiyaç olarak belirmektedir.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNİN TEMELLERİ

- **İdeolojik-Dinî Temel:** İnsanın Allah'tan geldiği ve O'na döneceği, başıboş ve sahipsiz olmadığı inancı, din ve ahlak eğitiminin ideolojik boyutunu ifade eden ana temadır.
- **Bilgi Temeli:** Gençlik dönemi din ve ahlak eğitiminde din eğitimcisinin "niçin" ya da "neden" türünde sorulara vereceği cevaplar ve getireceği açıklamalar, bu alandaki entelektüel çabanın, sırasıyla bilgi, anlama ve hikmet düzeylerini takip eden bir gelişim göstererek derinlik kazanmasına yardımcı olacaktır.
- **Tecrübe (Duygu) Temeli:** Din ve ahlak eğitiminin "ilmi ile amel etme"yi temin etme noktasında gerekli motivasyonu oluşturmak gibi eyleme dönük amaçları da mevcuttur.
- **Ritüel (Dinî Pratik/İbadet) Temeli:** Gençlik dönemi din ve ahlak eğitiminde dini pratikler, hem eğitime konu olmaları hem de insanın değişik yönlerden eğitimine etki eden yapısıyla önemli bir yer tutar.
- **Dinî Etki (Davranış) Temeli:** Din ve ahlak eğitimi, gencin kendilik ve toplum bilincine sahip olmasından Yüce Yaratıcısına karşı itaatkar bir tutum geliştirmesine, anne babası ile iyi ilişkilerine önem vermekten, diğer insanlarla karşı ilgili ve mütevazı davranmasına kadar hayatın her alanında etki potansiyeli taşıyan geniş bir boyuta sahiptir.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE İLKELER

Bu dönem, ergenlerin sorularına tatmin edici cevaplar aradıkları bir evredir. Bu tür sorular karşısında, onları suçlayıp kinamamak gerekir. Bu dönem ergenlerin haksızlığa tahammül edemedikleri, adalet ve hakşinaslık duygularının yüksek olduğu bir dönemdir. Bu nedenle çabuk isyan edip tepki verebilirler. Bu konuda hoşgörülü olunmalıdır.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN BAZI HUSUSLAR

Lise öğrencileri, daha çok dinin pratik yararları ve günlük olaylarla ilişkileri üzerinde durmakta ve bu konularda tatmin edici cevaplar aramaktadırlar. Küçük yaştan itibaren çocuklara verilen yanlış bilgi ve eğitim sonucunda onlarda oluşan peşin hüküm, onların ileriki yaşlarda yanlış bilgi ve tecrübeler üzerinde akıl yürütmelerine neden olabilmektedir. Bu durum dine karşı bir tavrı da beraberinde getirebilir. Ayrıca dinden olmayan yanlış bilgi ve hurafelerin din görevlileri ve ders öğretmenleri tarafından sanki dinin aslındanmış gibi anlatılması, gençlerde dinden olmayan bu bilgilere karşı şüphelerin oluşmasına ve bunların dinin kendisindenmiş gibi anlaşılacak dinin tenkidine neden olabilir. Liselerde artık öğrenciler, toplumun şartlarını ve özelliklerini, çeşitli toplumsal olayları dile getirerek,

dinin bunlarla ilgili ne tür hükümler içerdiğini öğrenmeye çalışmaktadır. Dinin bütün esaslarını tartışmak ve tatmin edici açıklamalar istemektedir. Eğer çocukların gelişim özellikleri dikkate alınmaz ve zorlama yoluna başvurulursa, isyan ve inat başlayabilir. Hatta bu isyan ve inat sadece büyüklerine karşı değil, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı da gelişebilir. Bu tehlikeyi göze almamak ve onlara geçirdikleri dönemin özelliklerine göre yaklaşmak gerekir.

ORTAÖĞRETİM DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE TEMEL SORUNLAR

Ortaöğretim gençliğinin temel sorunlarını aşağıdaki şekilde maddeleştirebiliriz:

- **Özgürlük-Güvenlik Çelişkisi:** Ortaöğretim öğrencilerinin içinde bulunduğu gelişim dönemi, yeni tecrübelerin sınırlarının keşiştiği bir dönemdir. Bu döneme damgasını vuran belki de en önemli özellik, çocukluktaki sınırlamalardan kurtulma arzusudur. Öte yandan temelde yeni tecrübeler ve yeni baskılar yaşamak zorunda olan bütün insanlar, onlara alışınca kadar kendilerini güvende hissetmez.
- **Statü Arayışını Cevaplandırma:** Genç insanın belirgin gelişim özelliklerinden biri de bu dönemde karşı karşıya kaldığı çatışmalara çözüm yolu araması ve yetişkin olma çabası içinde olmasıdır. Karşı cinse ilgi duyma, sosyalleşmeyi hızlandıran grup etkinliklerine katılma, evliliğe ilişkin planlar yapma, bu dönemin özellikleridir.
- **İdealizm:** Gençlik döneminin en önemli gelişim özelliklerinden biri de egosantirik (benmerkezci) düşünme biçimidir. Ergenlik çağı egosantirizmi içindeki genç insan, bütün dünyayı tek başına değiştirebileceğini zanneder ve kendi düşüncesinin en doğru düşünce olduğu iddiasındadır. Toplumsal olaylara ve politikaya ilginin artması, ödünç alınmış görüşleri savunması, büyükleriyle sürekli tartışmalara girmesi ve bunu yaparken aykırı olmaya özen göstermesi, yetişkinlerin tezatlarını araması bu dönemin önemli özellikleri arasında kabul edilir.
- **Aşk ve Sevgi:** Bu dönemde gençlerin psiko-seksüel gelişimleri üzerine açıklamalar yapan Freud'a göre fizyolojik yapıda görülen gelişmeler, örtülü dönemde saklanan dürtülerin yeniden canlanmasına sebep olmaktadır. Cinsel hayaller kurma, güvensizlik duyguları gençleri, anne-babaları başta olmak üzere eski çevresinden giderek uzaklaştırır. Karşı cinse ilişkilerde tedirginlikler başlar.
- **Anlam Arayışı:** Ergenin bir ideal ve aşk arama sürecinde, bir de amaç bulma ihtiyacı vardır. Bu arayış çok zordur ve dinin teklif ettiği, onun için bir anlam ifade etmeyebilir.

YETİŞKİNLİK VE YAŞLILIK DÖNEMİ EĞİTİMİ

Her ne kadar eğitimin tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da, planlı-programlı ve geniş kitleleri kapsayan eğitim daha çok, 17. asırdan sonra şekillenmeye başlamıştır. Yaklaşık son üç asırdır hedef kitle olarak da önce çocuklar, sonra da ergen ve gençlerin eğitimi üzerinde durulmuştur. Yetişkinlik eğitimi ise, ancak yirminci yüzyılın ikinci döneminden itibaren gündeme gelmiştir. Dolayısıyla eğitim literatüründe yetişkinlerin eğitimi ve öğretiminin sanatı anlamına gelen “andragoji” diye bir kavram ortaya çıkmıştır.

YETİŞKİNLİK DÖNEMİ EĞİTİMİNİ GEREKLİ KILAN NEDENLER

Yetişkin eğitiminin ortaya çıkışına pek çok faktör etki etmiştir. Bunların başında demografik alandaki gelişmeler gelmektedir. Bundan birkaç asır önce ortalama olarak insanlar 40 yaş civarında ölürlerken, şimdilerde ortalama yaşam süresi 75-80'lere çıkmıştır. Bu yüzden de bazı sosyal bilimciler bu durumu, “çifte yaşlılık” olarak adlandırmaktadırlar. Günümüzün en önemli özelliklerinden birisi de, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerdir. Bir kişinin aldığı bilgi ya da sahip olduğu herhangi bir sanat kısa sürede demode olmakta, yeni bilgi ve becerilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca sosyal ve toplumsal sorunların artması da insanların sürekli olarak kendilerini yenilemelerini gerekli kılmaktadır. Meseleye İslam açısından baktığımızda, dinin insan ruh ve beden sağlığına ciddi anlamda olumlu katkılarının olduğunu görmekteyiz. Tüm bu nedenler, eğitimi yalnızca belli bir yaşa değil, hayat boyu devam eden bir süreç hâline getirmeyi zorunlu kılmaktadır. **YETİŞKİNLİK**

DÖNEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Yetişkinlik döneminin genel özelliklerine değinmeden önce kısaca “yetişkin”liğin tanımını yapmak gerekir. Yetişkin tanımı farklı açılardan yapılabilir. Kavramsal olarak yetişkinlik için, “andragoji” kelimesi kullanılmaktadır. Biyolojik açıdan baktığımızda, yetişkinlik dönemi daha çok bireyin üreme özelliğini dikkate alırken; psikolojik tanım, bireylerin kendilerini psikolojik açıdan yetişkin kabul etmelerini, sosyolojik tanım, bireylerin toplumsal rollerini, hukuki tanım ise, bireylerin kronolojik yaşını dikkate almaktadır. Dinî açıdan baktığımızda ise, bireyin akıl balığ dediğimiz, iyiyi kötüden ayırt etme özelliğine kavuştuğunu dikkate alır ve birtakım dinî sorumluluklar yükler. Yetişkinlik dönemi uzun bir süreyi kapsadığından, bilim insanları yetişkinlik dönemini üç dönem hâlinde incelemektedirler. Genel olarak 20-35 yaş arasını ilk yetişkinlik, 36-65 yaş arasını orta yetişkinlik, 66 ve ilerisini de son yetişkinlik (yaşlılık) dönemi olarak adlandırmaktadırlar. İlk Yetişkinlik (20-35) İlk yetişkinlik, her açıdan insan hayatının gelişmiş olduğu ve tüm organlarının maksimum derecede çalıştığı bir dönemdir. Fiziki açıdan insan tüm gelişme ve olgunlaşmasını tamamlamıştır. Bu fiziki güç, 40 yaşlarına kadar devam etmektedir. Psikolojik olarak ilk yetişkinlik dönemi, bağımsızlığın kazanıldığı ve kendine has bir kişilik özelliği geliştirdiği bir dönemdir. Ayrıca bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi de duygusal alandaki gelişme ve buna bağlı olarak “değerlerin insanileştirilmesidir”.

Sosyal özellikler açısından da, birçok yetişkin rol ve sorumluluklarının üstlenilmesidir. Orta Yetişkinlik (36-65) Her ne kadar 40 yaşından sonra insan vücudundaki organların fonksiyonlarında ve zihinsel güçte bir azalma söz konusu olsa da, yine de orta yaş boyunca bedensel ve zihinsel fonksiyonlar büyük ölçüde devam etmektedir. Fiziksel açıdan en ciddi değişim görme ve işitme alanında meydana gelmektedir. Uzmanlara göre görme, insanın sağlıklı olduğunun en önemli göstergesidir. Genel nüfus oranı itibarıyla, görme en doruk noktasına 18 yaş civarında ulaşır. Görme kuvvetinde kırk yaşına kadar olan zaman dilimi içinde tedrici olarak bir gerileme, 40 yaşından 55 yaşına kadar olan süre içinde, keskin bir düşüş görülür. İkinci önemli değişim de işitmede meydana gelir. Çoğu insan işitmedeki zirveye 14 yaşın sonlarında ulaşır. Bundan sonra 65 yaşına kadar tedrici; fakat sürekli bir düşüş söz konusudur. Kişinin davranışına olan etkisi açısından, işitme probleminin psikolojik etkisi fizyolojik etkisinden daha önemli olabilir. Psikolojik özellikler açısından baktığımızda, ilk yetişkinlik dönemi güçlülük, hızlılık, dayanma gücü ve üretimle temayüz ederken; orta yaşlılık dönemi de, bilgelik, karar verme, âlicenaplık, merhamet, sevgi ve geniş kavrama gücü gibi bazı özelliklerle temayüz etmektedir. Orta yaş dönemi kişilerin psikolojik yapılarını etkileyen en önemli unsurların başında, onların gelecekle ilgili zamana bakış açısı gelmektedir. Orta yaş dönemi, insan hayatının geçmişiyle geleceğinin kesiştiği bir dönemdir. Şüphesiz yaşın ilerlemesi, kişinin zaman ve hayat anlayışına etki ettiği gibi, öğrenmeye ilişkin tutum ve davranışlarına da önemli derecede etki eder. Sosyal özellikler olarak bu dönem, kadın olsun erkek olsun, toplum üzerindeki

etkilerinin zirvede olduğu bir dönemdir. Aynı zamanda toplumun da onlardan sosyal ve vatandaşlık görevlerini en üst seviyede istediği bir dönemdir.

Son Yetişkinlik (Yaşlılık Dönemi) 66+ Son yetişkinlik dönemi 66 yaşında başlayıp, ölüme kadar giden dönemi kapsamaktadır. Fiziksel açıdan baktığımızda, altmış yaş civarında gerçek fiziki bir çöküşün varlığı kendini iyice hissettirir. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz ciddi hastalıkların ve ölüm oranlarının artmasıdır. Bu dönemde en azından bir çeşit ağrı ya da sancının olması kaçınılmazdır. Bu dönemdeki en önemli değişikliklerden birisi sinir sisteminde meydana gelir. Bu durum da zihinsel ve davranışsal sorunları beraberinde getirir. Yaşlanma sadece fiziki açıdan birtakım değişiklikleri değil, aynı zamanda psikolojik olarak da birçok özel değişiklikleri beraberinde getiren bir süreçtir. Yaşlılık döneminin hem olumsuz hem de olumlu anlamda bazı psikolojik özellikleri vardır. Olumsuz özellik olarak, eskiye aşırı derecede bağlılık, bencil ve ben merkezli (egocentric) olma ve birtakım psikolojik, duygusal ve davranışsal bozukluklar olarak sıralayabiliriz. Yaşlılık dönemi olumlu özellikler olarak da, genel bilgi konusundaki artış, bilgelik, kişisel hürriyet, genç aile bireylerine olan katkı ve tamamlanmış bir kişilik duygusu olarak zikredebiliriz. Sosyal özellikler açısından ise, yaşlılık döneminin en temel gelişimsel ödevi, bireyin kendisiyle toplum arasında dengeli bir yaşam tarzı geliştirmesidir. Bu dönemin de kendine has birtakım gelişimsel ödevleri vardır. Bunlardan birincisi emekliliğe uyum, ikincisi ise eş kaybıdır.

YETİŞKİNLİK VE YAŞLILIK DÖNEMİ DİNİ GELİŞİM

Yetişkinlik dönemindeki dinî inanç, çocukluk ve ergenlik dönemindeki dinî inançtan farklıdır. Zira bu dönemde yetişkin, önceki döneme ait olan dinî inançlardan sıyrılarak kendi dinî inanç anlayışını kurmaya başlar. Yapılan araştırmalara göre, inanç açısından olmasa da ibadetler açısından en zayıf olan dönem ilk yetişkinlik dönemidir. Orta yaş döneminde insanlar, dine daha çok yönelmeye ve dinî ibadetlerini yerine getirmeye başlarlar. Yaşlılık dönemi ise, başta Allah ve ahret inancı olmak üzere, ibadetler konusunda da en zirvenin yaşandığı bir dönemdir.

YETİŞKİNLİK DÖNEMİ EĞİTİMİNİN TEMEL İLKELERİ

Yetişkinlik dönemi eğitimi deyince ilk akla gelen şey, yetişkinlerin öğrenip öğrenemeyeceği sorusudur. Bu alanda yapılan araştırmalar, uygun ortam sağlandığında ve yetişkinlerin öğrenim durumları dikkate alındığında hangi yaş grubu olursa olsun bir şeylerin öğretilebileceğidir. Bununla beraber yetişkinlerin eğitimi söz konusu olunca, aşağıdaki ilkelere de dikkat etmek gerekir:

- Yetişkinler daha çok bağımsız olarak öğrenmeyi tercih ederler.
- Yetişkinlerin öğrenmeye karşı farklı motivasyonları vardır.
- Yetişkin eğitiminde fiziki ve psikolojik çevre önemlidir.
- Yetişkin için zaman son derece önemlidir. • Yetişkin eğitiminde yetişkinlerin tecrübesi önemli bir yer tutar.
- Yetişkin eğitiminde öğretmenin görevi sadece rehberlik etmektir.

YETİŞKİN EĞİTİMİNDEN YETİŞKİN DİN EĞİTİMİNE

Biz bu ünite de herhangi bir mesleki eğitimi dikkate almadan genel olarak yetişkinlerin özellikleri ile öğrenme özelliklerinden bahsettik. Ülkemiz açısından meseleye baktığımızda, yetişkinlik dönemi din eğitimi daha çok cami ve Kur'an kurslarında gerçekleştirilmektedir. Bu konuda başarılı olabilmek için, androgojinin ilke ve prensiplerinden faydalanarak, bunları yaygın din eğitimi kurumlarına uyarlamak gerekmektedir.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE YAYGIN DİN EĞİTİMİ HİZMETLERİ

Yaygın Din Eğitiminin Tarihçesi Eğitim insanlıkla yaşıt bir olgudur. İnsanlar bilgi ve kültürlerini eğitim yoluyla yeni kuşaklara aktarmışlardır. Eğitim etkinliklerinin kurumsal bir yapıya bürünmesi, kavramsallaştırılması, teorisinin geliştirilmesi ise, daha yakın bir süreçte gerçekleşmiştir. Yaygın din eğitimi etkinlikleri, örgün din eğitiminden daha eskidir. Zira okul kurumu daha sonra ortaya çıkmıştır. Peygamberler, devirlerinin en büyük eğitimcileridir. Hz. Peygamber (sav)'de kendisine gönderilen dini insanlara tebliğ etmiş, gönderildiği toplumun eğitilmesi için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiş, bu amaçla mescit ve suffa gibi kurumlar tesis etmiştir.

Bu kurumlarda öğretmen sahabeler de yetişmiştir. Sonraki devirlerde Müslümanlar Hz. Peygamber'i (sav) örnek alarak, mescitler, camiler inşa etmişler, buralarda yaygın din eğitimi gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu etkinliklerde; fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimlerin yanı sıra, dil, edebiyat, sanat, tarih, hatta tıp, matematik gibi ilimler de eğitim konusu yapılabilmektedir. Aynı ilimler İslam dünyasının temel eğitim kurumu olan medreselerde de işlenmiştir.

Ancak bu kurum genelde örgün eğitim kurumu kabul edilir. Buna ilave olarak, İslam tarihinde, tekkelerde, devlet ricalinin ve zenginlerin konaklarında, âlimlerin evlerinde, han, kervansaray, kahvehanelerde vb. yaygın din eğitimi etkinlikleri gerçekleştirmişlerdir. Şeyhülislam Kurumunun Ortaya Çıkışı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal ve işlevsel olarak günümüzde geldiği durumu, daha iyi anlayabilmek için bu kurumun ortaya çıkış sürecini ve tarihsel arka planını iyi bilmemiz gerekmektedir.

Bu bağlamda, konuyu Osmanlı Devleti dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki temel tarihsel süreçte ele almak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde Diyanet İşleri Başkanlığı ile kurumsal örgütleniş, icra edilen fonksiyonlar ve işlevler bakımından benzerlik gösteren yapı "Şeyhülislam"tır. Bu kurum, kurumsal devlet yapısı içerisinde genelde dinî, özelde ise ilmî ve hukuki işler ve örgütlenmelerle ilgilenmiştir. Osmanlı Devleti'nde yukarıda sözü edilen kurumlar varlığını sürdürürken, devlet yapısı içinde "Şeyhülislam" adıyla bir kurum tesis edilmiştir.

Molla Fenârî'nin 828'de (1425) Bursa müftülüğüne tayin edilmesi, genellikle Osmanlılar'da müftülük ve şeyhülislamlığın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. "Müftülenâm" da denilen şeyhülislamların makamı, zamanla "meşihat" ve "meşihat-ı İslâmiyye" şeklinde de anılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında idarî görevleri artan şeyhülislamlar yüzyılın sonlarında devletin siyasî kararlarında vezîr-i âzamlarla eş bir rol üstlenmişlerdir. Şeyhülislamların en temel görevi, kendilerine sorulan dinî, siyasî ve idarî konularda fetva vermek olmuştur.

Bununla birlikte, zaman içerisinde bu kurum müftü, kadı ve müderrislerin tayin, terfi, azil işlemleri, dergâhların kontrolü ve şeyhlerinin görevlendirilmesi, vakıf işlerinin denetimi, adalet işlerinin tanzimi gibi görevleri de yürütmüştür.

Dolayısıyla bu kurum günümüzdeki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerinden çok daha fazla bir görev alanına sahip olmuş, günümüzdeki Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurumu gibi kurumların işlevlerini de yerine getirmiştir. Şeyhülislamlık, Osmanlı ilim dünyasında ve bürokrasisinde her zaman önemini korumakla birlikte, devletle ilgili kurumların ve kimi işlerin Batılı tarzda ıslah edilmeye ve modernleştirilmeye başladığı XIX. yüzyıl başlarından ve özellikle Tanzimat döneminden itibaren, şeyhülislamlığın görev ve yetki alanı giderek daralmaya başlamıştır.

Batı tarzı okulların açılması, Muhtarlık Kanunu'nun çıkarılması, Batı tipi mahkemelerin kurulması gibi sebeplerle, Cumhuriyet dönemine yaklaşıldığında, daha önce şeyhülislamlık çatısı altındaki ilmiye sınıfı tarafından yürütülen yargı, eğitim öğretim ve vakıflarla ilgili hizmetlerin büyük bir bölümü Adliye, Maarif ve Evkaf nezaretlerine verilmiş, böylece şeyhülislamlığın görev ve yetki alanı fetva işleri, medreselerdeki öğretim işleriyle sınırlandırılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluşu ve Gelişimi Osmanlı Devleti son yıllarını yaşarken, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Burada kurulan yeni hükümette, İstanbul'daki şeyhülislamlığa mukabil olmak üzere, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti adıyla bir bakanlık tesis edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı Şer'iyeye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak, yerine başbakanlığa bağlı "Diyanet İşleri Reisliği" ve "Evkaf Umum Müdürlüğü" kurulmuştur.

Buna göre, bu kurum İslam dininin itikat ve ibadetle ilgili hükümlerinin yürütülmesi, cami, mescit, tekke gibi ibadet yerlerinin yönetilmesi, bu hizmetleri yürütecek din görevlilerinin atama, görevden alma gibi işlemlerinin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur.

Buna göre, Cumhuriyeti kuran irade, Osmanlı Devleti'ndeki tarihsel tecrübeyi dikkate almış ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Diyanet İşleri Reisliğini toplumsal bir ihtiyaç olarak görmüştür. Bu kanun, din-devlet-toplum ilişkilerine yeni bir açılım getirmiş, dolayısıyla halkın dinle ilgili işlerini yönetmek devlet tarafından bir kamu vazifesi olarak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan, devlet laiklik ilkesini benimsediğini resmen ilan etse bile, Diyanet İşleri Reisliği'nin varlığını buna aykırı görmemiştir.

1950'li yıllara kadar, Diyanet İşleri Reisliği önemli bir gelişme göstermemiş, hatta başlangıçtaki bazı imkanları, işlevleri daha da kısıtlanmıştır.

1950 yılında bu kurumun adı, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirilmiş, daha önce vakıflar genel müdürlüğüne bağlanan camiler ve görevlileri, tekrar Diyanet'e bağlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, ilk kez 1961 yılında Anayasa içinde yer bulmuştur.

Buna göre, bu kurumun konumu "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir." şeklinde ifade edilmiş, başkanlığın görevleri ise, "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" olarak belirlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk teşkilat kanunu 1965 yılında çıkarılabilmıştır. Ne var ki, bu kanun 1979 yılında, zamanın cumhurbaşkanının başvurusu üzerine, biçim yönünden iptal edilmiştir. Kuruluşunun üzerinden yaklaşık 86 yıl geçtikten sonra, 2010 yılında, nihayet Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat kanunu çıkarılabilmıştır.

2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK ile Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmış, teşkilat kanunundaki bazı maddelerde ihtiyaç görülen bazı değişiklikler yapılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Teşkilat Yapısı Son teşkilat kanuna göre, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat yapısı; merkez, taşra ve yurt dışı şeklinde üçe ayrılmaktadır.

Merkez Teşkilatı, bazı ana hizmet birimlerinin yanı sıra, danışma ve denetim gibi yardımcı bazı birimlerden oluşmaktadır.

Taşra teşkilatı ise il ve ilçe müftülükleri ile Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü ve Eğitim Merkezi Müdürlüğü'nden oluşmaktadır.

Yurt dışı teşkilatı ise, Din Hizmetleri Müşavirliği ve Din Hizmetleri Ateşeliği'nden oluşmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimiyle İlgili Merkez Birimleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din eğitimiyle doğrudan ilgili merkez birimleri; Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü'dür.

Bunların dışında Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü gibi birimlerin de yaygın din eğitimi hizmetleri söz konusudur. Bu birimlerin her birisinin kanunla tanımlanmış görev alanları bulunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimi Hizmeti Sunduğu Hedef Kitle Toplumunu din konusunda aydınlatma görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hedef kitlesi oldukça geniştir. Bu kitle sadece yurt içindeki vatandaşlardan değil, yurt dışındaki vatandaş, soydaş ve akraba topluluklardan da oluşmaktadır.

Diğer taraftan, başkanlığın yaygın din eğitimi sunduğu birimler ve vasıtalar oldukça çeşitli olduğu için hedef kitlesi de çeşitlilik göstermektedir.

Buna göre, Diyanet İşleri Başkanlığı yaş, cinsiyet, eğitim, kültür, statü, ekonomik düzey vb. açısından toplumun hemen her kesimine yaygın din eğitimi hizmeti sunmakla yükümlüdür.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimi Hizmeti Sunduğu Kurumlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din eğitimi hizmeti sunduğu kurumlar/birimler çeşitlilik gösterir.

Bununla birlikte en yaygın olanlar, camiler ve Kur'an kurslarıdır.

Bunların dışında, imkanlar ölçüsünde, aile ve dini rehberlik bürolarında, huzurevleri, sevgi evleri, çocuk evleri, kadın sığınma evleri, hastaneler, ceza evlerinde halkın çeşitli kesimlerine yaygın din eğitimi hizmeti verilmeye çalışılmaktadır. İl müftülüklerine bağlı olarak faaliyet göstermekte olan Eğitim Merkezleri ve İhtisas Eğitim Merkezleri başkanlık personelinin hizmet içi eğitimlerinde ve gelişimlerinde önemli bir işleve sahiptir.

CAMİLERDE EĞİTİM

Cami eğitimi, yaygın din eğitiminin en kapsamlı ve en etkili şekilde gerçekleştirildiği eğitim sürecidir. İslam eğitim tarihine baktığımızda, farklı demografik özelliklere sahip bireylerin hayat boyu süren inanma, ibadet etme ve öğrenme gereksinimlerinin karşılandığı, ahlaki yönden yetiştirildiği, bilgi ve şuur kazandırıldığı en önemli kurum cami olmuştur.

TARİHSEL SÜREÇTE CAMİLER VE TEMEL FONKSİYONLARI

Cami ile İlgili Kavramlar Arapça'da "parçaları bir araya toplamak, bir şeyin bir kısmını diğer kısmına katmak" anlamındaki "c-m-a" kökünden türeyen ve "toplayan, bir araya getiren" demek olan cami kelimesi, İslam dinin ibadethanelerine verilen bir isim olmuştur. Cami kavramıyla ilgili olarak, ibadet edilen yeri ifade etmek üzere Kur'an ve hadislerde farklı kavramlar kullanılmaktadır. Bunlardan en çok kullanılan "mescid" ve "beyt" kavramlarıdır. Bunlara ilaveten "musalla" ve "mihrab" kavramları da bazen ibadet yeri anlamında kullanılmaktadır. Esas itibarıyla mescidin bir sıfatı olan ve başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan "el-mescidü'l-cami" (cemaati toplayan mescit) tanımlaması Hicri IV. (M.X.) yüzyılın ortalarından itibaren "cami" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraları, içinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani içinde Cuma namazı kılınmayan mabetler ise sadece mescit olarak anılır olmuştur. Camilerin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi Kur'an'ın belirttiğine göre, yeryüzünde insanlar için kurulan ilk mabet, Mekke'de bulunan Mescid-i Haram, yani Kâbe'dir. İslam öncesi dönemde Kâbe'yi ziyaret ve orada ibadet etme konusunda bir sınırlama olmamış, hem putperestler hem de muvahhidler (tek tanrıya inananlar) orada ibadet etmişlerdir. Kâbe, Allah'ın evi olarak düşünüldüğü için, İslam'da bunun yerine başka bir ibadet yeri arama düşüncesi ve ihtiyacı söz konusu olmamıştır. Müşrikler, zamanla Müslümanlara karşı baskı ve işkenceler yapmaya, onların Kâbe'ye girmelerine engel olmaya başlamışlardır. Kâbe'ye girmelerinin engellenmesi üzerine Müslümanlar başka çözümler aramışlardır. Müslümanlığını gizlemek zorunda kalan veya Kâbe'ye girmelerine izin verilmeyen bazı sahabiler, namaz kılmak için evlerinin bir bölümünü mescit hâline dönüştürmüşlerdir. Bu bağlamda, İslam tarihinin kişisel nitelikli ilk mescidi, Hicretten önce Ammar b. Yasir tarafından evinin yanına yapılan mescittir. Mescid-i Haram'dan mahrum kalan Müslümanlar, süratle onun yerini tutacak başka mekân bulmayı düşünmüşlerdir. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret yolundayken, Medine yakınlarındaki Kuba'da, Kuba Mescidini inşa ettirmiştir. Hz. Peygamber'in, inşasında bizzat bulunduğu ve içerisinde ilk Cuma namazını kıldığı rivayet edilen bu mescit, İslam tarihinde inşa edilen ilk müstakil mescit olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber, Kuba'dan ayrılıp Medineye ulaştığında ilk icraatı yine bir mescit inşa ettirmek olmuştur: Mescid-i Nebevi. Bu mescit, İbadet etmek için geniş bir mekân, Hz. Peygamber ve aile fertlerinin ikameti için küçük odalar ile yoksul ve uzaktan gelen talebelerin yatılı olarak kalabildiği, eğitim ve öğretim hizmetleri için ayrılan suffa veya zulle olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in, Medine'ye hicreti ile başlayan cami yapımı, Hz. Ömer döneminden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslam dünyasının hemen hemen her tarafında görülmeye başlanmıştır. Tarih boyunca camiler, inanç ve kültürel varlıklarının bir simgesi ve sembolü olmuş, fethedilen bölgelerde, Müslümanların yaşadıkları mahalle ve köylerde mescit ya da cami yapmak gelenek haline gelmiştir. Camilerin Fonksiyonları Camiler, geçmişten günümüze çok yönlü fonksiyonlar icra etmişlerdir. Bu fonksiyonların bir kısmı cami kavramında mündemiç olan tabii ve asli fonksiyonlardır. Bir kısmı da, zorunluluktan ve imkânların sınırlılıklarından kaynaklanan tali fonksiyonlardır. Camilerin dinî fonksiyonları Kelime anlamı "secde edilen yer" olan mescidin/caminin en temel fonksiyonu, hiç şüphesiz Allah'a kulluğun bir ifadesi olarak içerisinde ibadet edilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de, "Mescitler Allah'a ibadet etmeğe mahsustur... (Kur'an, 72:18)" buyurulmaktadır. Hz. Peygamber de, Allah'a en sevimli mekânların, içinde adının anıldığı ve kendisine kulluk görevinin yerine getirildiği yerler olan mescitler olduğunu ifade etmiştir Camilerin psiko-sosyal fonksiyonları Psiko-sosyal bir varlık olan insanın, bu özelliklerine hitap edebilecek en uygun kurumlardan birisi, camidir. Kuruldukları ilk günden itibaren cami, sosyal hayatın merkezi konumunda olan, hem bireysel hem de toplumsal ihtiyaçlara cevap veren bir kurum olmuştur. Ruh sağlığına etkisi bağlamında Kur'an-ı Kerim'de "kalplerin ancak Allah'ı anmakla huzur bulacağı (Kur'an, 13:28)" ifade edilmektedir. Camiler, Müslüman toplumların, yeni insanlarla tanıştıkları, birbirlerinden haberdar oldukları, çeşitli meseleleri istişare ettikleri, milli birlik ve beraberlik duygularının geliştiği, dayanışma ve paylaşmanın en üst düzeyde yaşandığı,

sevinçlerin ve hüzünlerin paylaşıldığı en önemli dini ve toplumsal kurumlardır. Camilerin eğitimsel fonksiyonları Camilerin asli fonksiyonlarından birisi de eğitim-öğretimdir. Mescid-i Nebevi, ibadet yeri olmasının yanında aynı zamanda bir eğitim-öğretim merkezi olarak tasarlanmış ve kullanılmıştır. Mescidin “Suffa” veya “Zulle” denilen bölümü eğitim-öğretime tahsis edilmiştir. Suffa, İslam eğitim tarihinin ilk eğitim kurumu olarak nitelendirilmektedir. Suffa’da yetişen başarılı ve tecrübeli sahabiler, İslam’ı kabul eden, Medine dışındaki farklı bölgelere öğretici olarak gönderilmişlerdir. Camilerin eğitim merkezi olarak kullanılması, Hz. Peygamber döneminden sonraki İslam devletlerinde de devam etmiştir. Burada tedris edilen ilimler, sadece dinî ilimlerle sınırlı kalmamış, tıptan astronomiye, kelimadan dil ve edebiyata kadar geniş bir yelpazede ilim halkaları oluşmuştur.

CAMİLERDE EĞİTİMİN TEMEL UNSURLARI

Cami Eğitiminde Hedef Kitle Cami eğitiminin hedef kitlesi şüphesiz Müslüman toplumun tamamını kapsamaktadır ve cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyal statü, öğrenim gereksinimleri ve diğer özellikleri itibarıyla birbirlerinden oldukça farklı bireylerden oluşmaktadır. Cami eğitiminin hedef kitlesini çocuklar, gençler ve yetişkinler oluşturmaktadır. Her birinin gelişim özellikleri ve gelişim ödevleri, ilgileri, beklentileri, motivasyonları farklıdır. Çocukluk dönemi, bireyin yetişkinlik döneminin temellerini oluşturması ve kişiliğinin şekillendiği evre olması itibarıyla oldukça önemli bir dönemdir. Çocuğun camide geçirdiği yaşantılar, kendisinin bizzat katıldığı dinî tecrübeler, manevi atmosfer, yetişkinlerin ve din görevlilerinin ilgili, şefkatli ve hoşgörülü davranışları çocuklar üzerinde derin izler bırakır. Bu konuda Hz. Peygamber’in yaklaşımı örnek alınmalıdır. Gençlik dönemi en kritik dönemlerden biridir. Birey bu dönemde ne çocuktur ne yetişkindir. Çocukların en önemli psikolojik ihtiyacı sevgi iken, ergen ve gençler için anlayış, güven, özgürlük ve bağımsızlıktır. Dolayısıyla bu ihtiyaçlarının karşılanmadığı bir ortam onları uzaklaştırır. Azarlamak, bağırarak, nutuk çekmek, emir vermek, eleştirmek, terslemek, duyarsız davranmak gençlerle iletişimi koparan temel unsurlardır. Gençlik dönemi dinî şuurun uyandığı bir dönemdir. Özellikle buluş dönemi, bir geçiş ve bunalım dönemidir. İnançla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar en çok bu dönemde görülür. Yetişkinlerin öğrenmeleri çocukların ve gençlerin öğrenmelerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık; yetişkinlerin biyolojik, bilişsel, psikolojik, sosyal ve dinî gelişim özellikleri bakımından çocuk ve gençlerden farklı özelliklere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Cami görevlilerinin yetişkinlerin bu özellikleri bilmesi ve eğitim sürecinde bunları dikkate alması gerekmektedir. Cami eğitiminde her gelişim döneminden hedef kitlenin bulunması, cami görevlilerinin hem “çocuklara öğretim sanatı ve bilimi” anlamına gelen pedagojik formasyon hem de “yetişkinlerin öğrenmesine yardım etme sanatı ve bilimi” anlamına gelen andragojik formasyon eğitimine sahip olmalarını gerekli kılmaktadır. Cami Eğitiminde Din Görevlileri Esas olarak camide din hizmetleri ve din eğitimi çalışmalarını yürüten din görevlileri imam-hatipler ve vaizlerdir. İmam-hatip ve vaizlerin görev ve sorumlulukları Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği’nin 32 ve 40. maddelerinde belirtilmiştir. Din görevliliği, mesleki sorumluluğu çok yüksek buna karşılık hataya tahammülü çok az olan bir meslektir. Çünkü mesleki ya da kişisel bir hata, sadece hata yapan kişiyi bağlayan bir durum olmayıp, hem görev yaptığı kurumu hem de temsil ettiği inanç sistemini bağlamaktadır. Dolayısıyla yönetmelikte belirtilen resmî görevlerinin dışından çok daha fazla sorumluluk üstlendiklerini söylemek mümkündür. Diyanet İşleri Başkanlığı, din hizmetlerini yürüten personelin sahip olmaları gereken yeterlikleri belirlemiştir. Bu yeterlikler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar; “genel kültür yeterlikleri”, “temel yeterlikler” ve “özel yeterlikler”dir. Din görevlilerinin dikkat etmesi gereken hususlar Din görevlileri hem icra edilmesi çok zor hem de sorumluluğu çok yüksek olan bu kutsal görevi hakıyla yerine getirebilmek için, bu mesleğin gerektirdiği niteliklere sahip olmaları ve bazı hususlara dikkat etmeleri gerekmektedir. Din görevlisi, öncelikle din hizmetlerinin gerektirdiği mesleki donanıma, yeterlik ve yetkinliklere sahip olmalıdır.

- Din görevlileri gerek mesleki çalışmalarında gerekse özel yaşantılarında cemaate örnek olmalı, söz ve davranışları, söylem ve eylemleri uyumlu olmalıdır.
- Cemaati ve çevresiyle iyi bir iletişim içinde olmalıdır.
- Giyim kuşamından tutum ve davranışlarına kadar her yönüyle aşırılıklardan kaçınmalıdır.
- Din hizmetlerini yerine getirirken Allah rızasını ön planda tutmalıdır.

Cami Eğitimi ile İlgili Etkinlikler Cami merkezli pek çok etkinlik yapılmakla birlikte, sürekliliği, etkililiği ve hedef kitlesinin genişliğinden kaynaklanan öneminden dolayı en önemli cami içi din eğitimi etkinlikleri hutbe ve vaazdır. Hutbe Dinî bir kavram olarak hutbe, başta Cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında hatibin minbere çıkıp günün şartlarına uygun olarak dinî ve sosyal yönden cemaate aydınlatıcı bilgiler verdiği, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşma anlamına gelmektedir. Hutbelerin, şüphesiz dinî bilgilerin aktarılmasında, ahlaki ve manevi değerlerin yerleşmesinde, yanlış ve kötü davranışlardan uzaklaşarak iyiliklere yönelmesinde ve dini duygularının gelişmesinde çok önemli bir yeri vardır. Çünkü dinî heyecanlar, Cuma ve bayram namazlarında en üst düzeye yükselmekte ve Müslümanlar toplu halde camilerde ruhen huzura ermektedirler. Düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi ve Cuma ve bayram namazlarına katılan herkesin anlatılanlara muhatap olması, hutbenin etkililiğini ve önemini arttırmaktadır. Vaaz Sözlükte nasihat ve

öğüt anlamına gelen vaaz, dinî bir kavram olarak, kalbi yumuşatacak sözler söylemek, kötü sonuçları hatırlatmak, uyarmak ve sakındırmak anlamlarına gelmektedir. Hutbe gibi vaaz da, Hz. Peygamber'den beri uygulanan bir faaliyettir. Vaizlik, kaynağını Kur'an'dan ve hadislerden alan geleneksel bir meslektir. Vaizlik, kaynağını Kur'an'dan ve hadislerden alan geleneksel bir meslektir. Vaaz, Kur'an'da mev'iza olarak geçmektedir. Mev'iza, nasihat ve öğüt anlamına gelmektedir. Mev'iza aynı zamanda Kur'an'ın bir sıfatıdır ve Kur'an kendisini bizzat bir öğüt ve bir uyarı olarak nitelendirmektedir. Hutbe ve vaazlarla ilgili problemler Yapılan araştırmaların verileri ışığında, hutbe ve vaazlarda görülen problemler ana hatlarıyla şunlardır:

- İçeriğin ilgi çekici olmaması,
- Çoğunlukla hep bilinen ve aynı konulardan bahsedilmesi,
- Güncelliğini yitirmiş, cemaatin ihtiyacına hitap etmeyen, lazım olmayacak çok eski konulardan bahsedilmesi,
- Cemaati etkileyecek derecede bir hitabet gücünün ve etkili bir sunumun olmaması, dil ve üslup açısından yetersizliklerin olması,
- Hutbe ve vaazlarda ağırlıklı olarak korku motifinin işlenmesi. Hutbe ve vaazlarda dikkat edilmesi gereken hususlar • Konu seçimine özen gösterilmelidir.
- Mutlaka iyi bir planlama yapılmalıdır.
- Hutbe ve vaazlar, öğretici, uyarıcı, müjdeleyici, dini sevdirci ve birleştirici olmalıdır. • Vaazlarda Kur'an ayetlerinden ve sahih hadislerden yararlanılmalıdır.
- Dil ve üslup, cemaatin bilgi ve idrak seviyesine uygun olmalı, anlaşılır, akıcı, sade, kısa, öz bir ifade dili kullanılmalıdır.
- Süreye dikkat edilmelidir.

KUR'AN ÖĞRETİMİNİN VE KUR'AN KURSLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Kur'an eğitimi Hz. Peygamber'den günümüze kadar uzanan, köklü bir geleneğe sahiptir. Hz. Peygamber döneminde Kur'an eğitimi öncelikle evlerde başlamıştır. Daha sonra Mescid-i Nebevi'de bu faaliyet devam etmiş, burada açılan Suffa'da ilk Kur'an öğretmenleri yetişmiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan sahabeler ve onlardan sonra gelenler, Kur'an eğitimini bir gelenek olarak her devirde sürdürmüşlerdir. Mescitlerin yanı sıra, çocuklara ilk bilgilerin verildiği kütüphanelerde Kur'an eğitimi de yapılmıştır. Aynı şekilde, gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar döneminde Kur'an eğitimi evlerde, sıbyan mekteplerinde, camilerde, tekkelerde ve medreselerde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu süreçte Kur'an eğitimi konusunda daha derinlemesine bilgi ve beceri kazandırılan "Dar'ul Kur'an", "Dar'ul Kurra", "Dar'ul Huffaz" gibi kurumlar da açılmış, bu kurumlardaki faaliyetler asırlar boyunca devam etmiştir. Cumhuriyetten Günümüze Kur'an Kurslarındaki Gelişmeler Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkedeki eğitim sistemi ve programları ile ilgili bir takım değişikliklere gidilirken, Kur'an eğitimi de tamamen ihmal edilmemiş, az da olsa hem ilköğretim kurumlarında bu derse yer verilmiş hem de sayısı azda olsa, ilk defa Kur'an kurslarının açılmasına imkan sağlanmıştır.

Dolayısıyla Kur'an kursları, cumhuriyeti kuran irade tarafından bir ihtiyaç olarak görülmüş, temelleri o dönemde atılmış, bazı dönemlerde sorunlar yaşansa da, nicelik olarak sürekli bir gelişim çizgisi izlemiştir. 1950'lere kadar birkaç kurs ve birkaç öğretici ile faaliyet gösteren bu kurumlar, bahsi geçen tarihten sonra halkın talep ve ihtiyaçlarına bağlı olarak nicelik ve nitelik açısından önemli gelişmeler göstermiştir. 1997 yılında kesintisiz sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilmesi bu kurumları farklı açılardan (kurs, öğrenci sayısı, öğrenci profili vb.) etkilemiş olsa da, bugün kursların sayısı 10.000'i, her yıl kurslarda öğrenim gören kursiyerlerin sayısı 500.000'i geçmiştir. Buna yaz kurslarına katılan 200.000 civarındaki kursiyerler de dahil edildiğinde, Kur'an kurslarının ülkemizdeki Müslüman bireylerin din eğitimi ihtiyaçlarını karşıladıkları belki de en önemli kurum olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Kur'an Kurslarının Amaçları ve İşlevleri Kur'an kursları her ne kadar, Kur'an okumayı öğretme, iman, ibadet, ahlak, siyer vb. temel dinî bilgileri kazandırma gibi temel amaçları gerçekleştirmek üzere faaliyet göstermekteyse de, aslında bu kurumların Müslüman bireylerin inançlarını koruyup, geliştirebilmelerine, kendilerini geliştirmelerine, değerleri içselleştirebilmelerine, sosyalleşmelerine, dinle ilgili kültürü irdeleyip geliştirmelerine, barış ve hoşgörü kültürü kazanmalarına, hayatı anlamlandırmalarına ve çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurabilmelerine de önemli katkıların olduğu söylenebilir. Kur'an Kursu Çeşitleri Son yıllarda Kur'an kursları önemli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. İhtiyaç Odaklı Kur'an Kurslarının ve 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarının açılmış olması, bunlardan bazılarıdır. Bunlara ilave olarak, Hafızlık Eğitimi verilen Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları da bulunmaktadır. Bunlardan İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları, gerek öğretim programları gerekse öğretim zamanları bakımından yaygın din eğitimi alanına esneklik getirmiştir.

Böylece hafta içinde kamu ya da özel sektörde çalışanlar, devlet memurları, kursların başında veya sonunda kursa katılmayan mevsimlik işçiler, aynı zamanda annelik ve ev hanımlığı gibi rolleri olanlar da, öğleden önce veya sonra, hafta içi veya hafta sonu, birinci dönem veya başka dönemlerde, istedikleri zaman Kur'an kurslarına katılma imkanı bulmuştur. Ayrıca bu kurslara başlamak için 28 Şubat sürecinde getirilen okur-yazar olma şartı da kaldırılmıştır. Halen bu uygulamaya devam edilmektedir. 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu uygulaması ile ilk defa okul öncesi çocuklar yaygın din eğitimi süreçlerinde ve öğreticiler nezaretinde, seviyelerine uygun olarak, Kur'an okuma bilgi-becerisi kazanma, Hz. Peygamber'i tanıma, temel dinî bilgileri ve değerleri tanıma gibi imkanlara kavuşmuşlardır. Bu yönüyle söz konusu uygulama cumhuriyet tarihinde yaşanan önemli gelişmelerden birisidir. Yaz kursları her yıl camilerde ve bazı Kur'an kurslarında açılmakta, bu kurslara on binlerce öğrenci katılmaktadır.

Aynı şekilde son yıllarda hafızlık kurslarıyla ilgili de önemli gelişmeler yaşanmış, yeni program ve projeler uygulanmaya başlamıştır. Kur'an Kursu Öğreticileri Diyanet İşleri Başkanlığı 10-15 yılda Kur'an kurslarının programlarını geliştirme çalışmaları başlatmış, ders kitaplarını yenilemiş, kursların fiziki-tekniik ortamlarının iyileştirilmesi için çalışmalar yapmış, kurslarda görev yapan öğreticilerin niteliklerini geliştirmek amacıyla hizmet içi eğitim uygulamalarına hız vermiştir. Ayrıca bu kurslarda görev yapacak öğreticilerin yeterlikleri de belirlenmiştir. Kur'an kursu öğreticilerinin sahip olmaları gereken yeterlikler, önce "Temel Yeterlikler" ve "Özel Yeterlikler" başlıkları altında tasnif edilmiş,

bunlar da “alan bilgisi”, “genel kültür” ve “eğitme-öğretme” yeterlikleri şeklinde türlere ayrılmıştır. Bütün bu gelişmeler oldukça önemlidir. Bununla birlikte, kurslarla ilgili bir takım sorunların varlığı da bir gerçektir. Pek çok kurs, fiziki ve teknik açıdan yeterli olmakla birlikte, sözü edilen konuda yetersiz olan kurslar da vardır. Özellikle 4-6 Yaş Grubu Kur’an kurslarında; eğitim mekanlarının, oyun/etkinlik alanlarının yetersiz kalması, bazı kurslarda yetişkinlerle çocukların aynı ortamlarda eğitim görmeleri, bazı kurslarda öğrenci yetersizliği sorunu yaşanırken, bazılarında öğrencilerin kalabalık bir şekilde eğitim almaları, ders ve etkinlik kitaplarının gerek nicelik ve gerekse nitelik bakımından yetersiz kalması bu sorunlardan bazılarıdır. Aynı şekilde ihtiyaç odaklı kurslarla ilgili olarak, program ve zamanların esnetilmesine rağmen, hâlâ kursa başlayıp, tamamlamadan bırakan öğrencilerin olması da bir başka sorundur.

Kur’an kurslarıyla ilgili geliştirme ve iyileştirme çalışmalarının artan bir ivme ile sürdürülmesi, kurslardaki eğitim sorunlarına somut ve işlevsel öneriler getirebilecek bilimsel araştırmaların yapılması, İmam Hatip Liseleri, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında iletişim ve işbirliğinin geliştirilmesi faydalı olacaktır. Bu çerçevede İlahiyat Fakültelerinde gerek 4-6 Yaş Grubu Kur’an Kursları gerek Hafızlık kursları, gerekse İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları için gerekli olan temel formasyona katkı sağlayacak derslerin verilmesi önemli bir ihtiyaç olarak gözükmektedir.

Demografik yapının giriftleşmesi dünya genelinde siyasi, ekonomik, toplumsal ve bireysel krizlerin artmasına yol açmıştır. Çok katmanlı problemlerle yüzleşen insanlar çektikleri acıyla başa çıkmak ya da anlam dünyasını genişletmek için bazı yöntemler geliştirmişlerdir. Modern anlamda uzman değerlendirmelerinde manevi danışmanlık, psikolojik danışmanlıkta çoğunlukla göz ardı edilen din ve maneviyat boyutunun da ele alınarak danışan ile danışman arasında daha kapsamlı ve daha inceltilmiş bir anlayış temelindeki danışmanlık çeşidi olarak nitelendirilmektedir. Türkiye’de 1950’lerden itibaren tartışılan manevi rehberlik, 2003’te Aile İrşat ve Rehberlik bürolarında hayata geçirilmiştir. Manevi bakım alanı teorik olarak teoloji, psikoloji, sosyoloji ve din eğitimi ortaklığı üzerine kurulmuş bir alandır.

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİKTE TEMEL NİTELİKLER

Manevi danışmanlık ve rehberlikte bulunacak kişilerin psikolojik sağlığı yerinde olan bireylere sunacakları hizmetlere yönelik sahip olmaları gereken temel nitelikler ve yeterlilikler hakkında birçok teorik ve alan araştırması yapılmıştır.

İlgili çalışmalar neticesinde manevi danışman ve rehberlerde bulunması gereken temel nitelikler şu temel başlıklar altında toplanmıştır:

Mesleki Nitelik/Yeterlilik

- Dinî değerlere karşı olumlu tutum geliştirmek,
- MDR mesleğini yapma amacını bilmek,
- MDR mesleğini severek yapmak,
- MDR hizmetini sunmaya istekli olmak,
- MDR mesleğinde insanlara ne kadar ve nereye kadar yardım edebileceğinin farkında olmak.

Dini Bilgi Nitelikleri/Yeterlilikleri

- Genelde dinlerin, özelde İslâm’ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını bilmesi,
- Dinler tarihini ve özelde İslâm tarihini bilmesi,
- Ayet ve hadisleri yorumlayabilmesi,
- Kur’an-ı Kerim’in temel konularını ve burada anlatılan insan psikolojisini bilmesi,
- Dinî açıdan insanın yaratılış gayesini bilmek,
- Dinî açıdan insanın sorun yaşama nedenlerini bilmek. İletişim Nitelikleri/Yeterlilikleri
- Güzel konuşma becerisine sahip olmak,
- Açık, net ve anlaşılır bir dille konuşmak,
- İnsanlarla iyi ilişkiler kurabilmek,
- İyi bir dinleyici olmak,
- Kişilerarası ilişkilerde başarılı olmak.

Hoşgörü Nitelikleri/Yeterlilikleri

- İnsanların manevî/dinî değerlerini önemsemek,
- Din ve mezhepler hakkında bilgi sahibi olmak,
- Farklı görüş ve düşüncelere saygılı olmak,
- Görev yaptığı bölgenin sosyo-kültürel yapısını (örf ve adetlerini) bilmek.

MDR Süreci Nitelikleri/Yeterlilikleri

- Dikkatli, etkin ve aktif dinleme becerisine sahip olmak,
- Problem çözme becerilerine sahip olmak,
- Kendi kişisel sorunlarıyla başa çıkabilmek,
- Sorulan sorulara doğru dinî cevap verebilmek,
- MDR tekniklerini bilmek,
- Danışma/görüşme sürecinde rol ve sorumluluklarını bilmek,
- Yeterli uygulama/tecrübe sahibi olmak,
- Beden dilini yerinde kullanabilme ve gözlemde becerili olmak,
- Gerektiğinde danışanı kime yönlendireceğini bilme ve planlı çalışmak.

Eğitsel Nitelikleri/Yeterlilikleri

- Dinî gelişim kuramlarını bilmek,
- Çocuklarda dinî gelişim özelliklerini bilmek,
- Ergenlerde dinî gelişim özelliklerini bilmek,
- Yetişkinlerde dinî gelişim özelliklerini bilmek,

- Yaşlılarda dinî gelişim özelliklerini bilmek.

Kişisel Nitelikleri/Yeterlilikleri

- Dinî değerlerinin farkında olmak,
- Güler yüzlü olmak,
- Azimli ve sabırlı olmak,
- Söz ve davranışlarının birbiriyle tutarlı olmak,
- Yardımsever olmak,
- İşbirliği yapmaya yatkın olmak,
- Dinî bilgileri hayata geçirme irade ve becerisine sahip olmak,
- Gelişmeye açık ve gerçekçi olmak.

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİKTE TEMEL İLKELER

Manevi danışmanlığın profesyonel standartları, manevi destek hizmetlerindeki yatay ve dikey çeşitlilik sebebiyle oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Yani manevi destek uzmanlarının uzmanlık alanlarına ve başvurdukları kariyer basamağına göre değişiklik göstermektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlikte danışmanlık uygulaması için genel ilkeler belirlendiği gibi, danışmanlık hizmetinin her bir unsuru için de ayrı ayrı ilkeler belirlenmektedir. Danışmanlık uygulaması için belirlenen genel ilkeler şunlardır: Danışmanlık Uygulamasının Genel İlkeleri Danışmanlık uygulaması için belirlenen genel ilkeler şunlardır: Kişisel ve profesyonel sınırları koruma, güveni koruma, açık yüreklilik, gizliliğe saygı, kültürel, etnik, cinsiyet, ırk, maneviyat, dinî mezhep ve engellilik gibi farklılıklara saygı, danışmanlık uygulamasının faydasını teyit etmek. Belirtilen ilkeler dışında ayrıca manevi bakım profesyonelleri-hasta ilişkileri ile ilgili İlkeleri önem arz etmektedir. Danışanlarla olan ilişkilerde temel ilkeler incelendiğinde, danışanın onurunu, gururunu, haysiyetini korumak, kişisel inanç ve görüşlerini dayatmaktan, her tür korkutma, baskı ve manipülasyondan kaçınmak, cinsel istismarı içeren her türlü davranıştan uzak durmak, profesyonel/uzman sınırlarının ve sınırlılıklarının farkında olmak ve gereken durumlarda diğer profesyonellere yönlendirmek, mecburi olmadıkça danışanların gizliliğine karşı son derece hassas olmak, danışanlardan elde edilen her türlü menfaatten uzak durmak ve beden dilini ve teması dikkatli şekilde kullanmak ortak ilkeler olarak ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde manevi bakım profesyonelleri-meslektaş ilişkisi ile ilgili ilkeleri de gözetilmesi gereken ilkelerdir. Burada en önemli husus da meslektaşlarının becerilerine, doğruluklarına ve katkılarına saygı duymak, ayrıca meslektaşlarıyla gizlilik sınırlılıklarını koruyarak koordinasyon hâlinde olmak çok önemlidir.

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİKTE TEMEL YÖNTEMLER

Sağlıklı bir yaşama manevi bir destekle katkıda bulunarak insanın huzur ve mutluluğuna hizmet etmektir. İlgili niteliğin gerçekleşmesi elbette belli yöntemlere başvurmakla gerçekleşmektedir. Ayrıca manevi bakımın felsefesi insana bütüncül (holistic) yaklaşım ilkesine dayanır.

Manevi Bakımda Temel Yöntemler Manevi bakımda başlıca üç model vardır:

- Tebliğ ve irşad modeli,
- Terapi (tedavi) modeli,
- Teselli ve tefsir modeli (hermöneltik).

Manevi Bakım ve Danışmanlık'ta İslâmî bir model olarak İ.H.S.A.N Amacı, kişinin dinle ilişkilendirdiği ve kişide işlev bozukluğuna yol açan sorunlarının çözümünü sağlamaktır. Bu uygulama eğitim almış mümessil din adamlarınca yürütülür. Modern danışma teknikleri ile dinî yöntem ve teknikleri birlikte kullanılır. Bilişsel-davranışçı ve psikoterapide uygulanan süreçlerden beslenir. Klinik tanımlara göre akıl ve ruh sağlığı yerinde olan kişilere, problemi konusunda davranış uyumunu ve davranış değişikliğini sağlamak amacıyla yapılan bir dinî danışmanlık yaklaşımıdır. Bu modelin insanı ulaştırmak istediği hâli "İslâm, iman, ihsan" üçlemesinin sonundaki merteye olan ihsandır. İlgili model beş aşamalı psikoterapötik danışmanlık aşamalarını ifade edecek şekilde her aşamanın harflerinden oluşan bir akrostişle "İ-H-S-A-N Modeli" olarak ifade edilmektedir: İ: İhtiyaçların tespiti aşaması, H: Hedefleri belirleme aşaması, S: Stratejik eylem planı yapma aşaması, A: Adım atmak. Sürecin yürütülmesi aşaması, N: Nihayete erdirmek. Neticelendirmek. Sürecin bitirilmesi aşamasıdır (Şirin, 2018: 100-1001).

Cezaevlerine giren mahkumların pişmanlık duymaları ve uyumlu bir şekilde topluma kazandırılmaları, hem kendileri hem de toplum açısından önemlidir. Diyanet görevlilerince mahkumlara yönelik gerçekleştirilen manevi rehberlik çalışmaları bu açıdan üzerinde durulmaya değerdir.

Cezaevlerinde manevi rehberliğin düzenli ve programlı bir şekilde gerçekleştirilmesi, mahkumların psikolojik haâllerinin dikkate alınması ve Diyanet görevlilerinin özel eğitimden geçmesi, bu rehberlikten daha iyi sonuçlar alınmasına ve mahkumların uyumlu bir şekilde topluma dönmelerine olumlu katkılar sağlayacaktır. Cezaevlerinde Uygulanan İlk Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredat Programı ve Faaliyetleri Ülkemizde 1950'li yıllarda cezaevlerinde ahlaki içerikli dinî sohbetlerin yapılmasına yönelik olarak Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında yazışmalar yapılmıştır.

1960'lı yıllarda vaizlerin cezaevlerinde görevlendirilmeleri konusu tekrar gündeme gelmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı 1963 yılında müftülüklere gönderdiği genelgede cezaevlerinde ahlaki içerikli konferansları öncelikle vaizlerin vermesini, vaizi olmayan yerlerde müftülerin görev almasını, mahkumlara hitabette nazik ve yumuşak bir üslup kullanılmasını istemiştir. Adalet Bakanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı'nca görevlendirilen vaizlerin cezaevlerinde 1963 yılındaki faaliyetlerinden olumlu sonuçlar alındığını belirtmiş ve vaizlere 1964 yılında da bütün il ve ilçe cezaevlerinde haftada 2 gün olmak üzere dinî ve ahlaki konferanslar verdirilmesini istemiştir. 1981 yılından itibaren cezaevlerinde Din ve Ahlâk Bilgisi dersi adı altında din hizmeti çalışmalarına başlanır. Din ve Ahlâk Bilgisi dersini okutmak ve din hizmeti faaliyetlerini gerçekleştirmek için müftülüklerce yüksek tahsilli müftü, vaiz ve din görevlilerinin görevlendirilmesi kararlaştırılır. Cezaevlerinde Diyanet görevlilerince Din ve Ahlâk Bilgisi dersinin verilmesi kararının ardından bu dersle ilgili müfredat programı hazırlanması gündeme gelir. 1981 yılında Din ve Ahlâk Bilgisi müfredat programı hazırlanır.

Cezaevlerinde yürürlüğe konan Din ve Ahlâk Bilgisi dersine, 1981-1991 yılları arasında tüm tutuklu ve hükümlülerin katılması zorunlu tutulmuştur. 1991 yılından itibaren ise din dersine katılma zorunluluğu kaldırılmıştır. Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında cezaevlerinde din hizmetlerinin yürütülmesine yönelik olarak 2001 yılında protokol imzalanmıştır. Bu protokolün tekrar güncellenme ihtiyacı hissedilmiş, imzalanan protokol 2011 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Protokol'ün amacı, ceza infaz kurumları ve eğitimevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklulara din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlikle ilgili faaliyetler sunmak suretiyle dini ve ahlaki duygularını geliştirerek yeniden topluma kazandırılmaları sürecine katkı sağlamaktır. Protokol'de görev ve yükümlülükler şöyle belirlenmiştir:.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün Görev ve Yükümlülükleri Kurum içinde derslerin işlenmesine uygun bir yerin dersane hâline getirilmesini sağlamak ve imkânlar ölçüsünde eğitici araç ve gereçleri temin etmek, din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetlerinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi için gerekli önlemleri almak, görevlendirilen personele çalışma odası ve sınıf temin etmek, din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetlerine katılacak hükümlü ve tutukluların gruplandırılmalarını sağlamak, görevlendirilen personelin, kütüphanede bulunan veya kuruma gelen dini kitapları gözden geçirmesini sağlamak. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Görev ve Yükümlülükleri Kurumlarına yeterli sayıda tam gün görevli cezaevi vaizi, buna imkân olmadığı durumlarda müftülük personelinin görevlendirilmesini sağlamak, kurumlarda din hizmetleri, ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetleri görevini yürütmek, istek halinde Kur'an-ı Kerim öğretimi yapmak ve dini vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı olmak, hükümlü ve tutukluların idareye verecekleri dilekçeler aracılığıyla dini konulardaki özel görüşme taleplerini karşılamak, kütüphanede bulunan dini kitapların gözden geçirilmesini ve kurumlara yeni gelen dini kitapların ilgili personel tarafından incelenmesini sağlamak.

Din ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Eğitim ve Öğretiminde Uyulması Gereken Hususlar Konular işlenirken tutuklu ve hükümlülerin genel kültür düzeyi ve bu dersin özel öğretim ilkeleri göz önünde bulundurulmalı, günlük hayatları ve psikolojik durumları dikkate alınmalı, konu ile ilgili âyet-i kerime ve hadis-i şerif meallerine yer verilmeli ve pedagojik durumlara göre düzenlenmiş, hikaye, masal, kıssa, hatıra ve benzeri metinlerden yararlanılarak tutuklu ve hükümlülerin ruh yapısına uygun bir yaklaşım izlenmeli, Allah'a ibadet etmenin insan tabiatına uygunluğu vurgulanmalı, konuların daha iyi kavranmasını sağlamak için hem göze, hem kulağa hitap eden araç ve gereçlerden yararlanılmalıdır. Mahkumların Uyumu ve Topluma Kazandırılmasında Manevi Rehberliğin Etkisi Cezaevine düşmüş

kişilerin uyumlu bir şekilde yeniden topluma kazandırılması, dört duvar arasına mahkum etmek ve cezalandırmakla değil,; onlara yol gösterecek, pişmanlık duygularını geliştirecek ve sorumluluk duygusunu kazandıracak manevi rehberlikle mümkün olur. Cezaevinde farklı ruh hâali içerisinde bulunan mahkumların başta gelen teselli kaynaklarından birisi dindir.

Din, insanın huzurunu sağlayıcı, suç işlediğinde pişmanlık duyup kendini toparlama gücü verici bir etkiye sahiptir. Pişman olmayla eşdeğer görülen tevbe dinde özel bir yere sahiptir. Tevbe; kalpten ısrar düğümünü çözerek Allah'a dönmek, kötü işlerden vazgeçip iyi işlere hemen yönelmek, itiraf, pişmanlık ve kötülükten sakınmak anlamlarına gelmektedir. Pek çok ayette işledikleri kötülüklerden tevbe edip, pişmanlık duyanların tevbelerinin kabul edileceği ve bu kimselerin hiç suç işlememiş gibi olacağı ifade edilmektedir. Diyanet görevlilerinin mahkumlara ders anlatırken ağırlıklı olarak tevbe ile ilgili ayet-i kerimelere ve hadislere yer vermeleri ve pişman olduklarında Allah'ın onları affedeceğini sıkça vurgulamaları, mahkumların pişmanlık duymalarında son derece etkili olacaktır.

Diyanet Görevlilerinin Mahkûmlara Manevi Rehberlikte Dikkat Etmeleri Gereken Hususlar Diyanet görevlileri mahkumları birer suçlu olarak görmemeli, mahkumları din dersine katılmaya teşvik etmelidir. Bu manada; onlara değer vermeli, dinî sohbetlerini ilgi çekici ve cazip hâale getirmeli, konuların özelliğine göre görsel ve işitsel araç ve gereçlerden yararlanarak mahkumlara eğitici mahiyette filmler seyrettirmeli, konuların özelliğine göre farklı öğretim yöntemleri kullanmak suretiyle mahkumların derse ilgi duymalarını sağlamalı, güvenlerini kazanmalı, onlarla bire bir görüşmeler yapmalı, dersi sınıf ortamında işlemeli, cezaevlerinde tam gün görev yapmalı, mahkumlarla iyi bir iletişim kurmalı ve onların seviyelerini gözetmelidir.

Cezaevlerinde Din Hizmetlerinde Karşılaşılan Zorluklar Yer darlığı, ders saatinin azlığı, cezaevi vaizlerinin kadrolu görev yapmayı, cezaevi vaizlerinin derse girmede isteksiz davranmaları, dersin isteğe bağlı oluşu nedeniyle katılımın sınırlı kalması, bazı cezaevlerinde temizlik koşullarının uygun olmayışı, bazı cezaevlerinde mescit olmayışı, bazı cezaevi yöneticilerinin din dersinin işlenişinde gerekli ortamı sağlamayı, müfredat programının mevcut ihtiyacı karşılamaması, mahkumların eğitimine yönelik olarak vaizlerle diğer cezaevi görevlileri arasında uyumun olmayışı, bayan mahkumların dini programlara katılmasına izin verilmeyişi, Diyanet görevlilerine oda tahsis edilmeyişi cezaevlerinde din hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen problemler arasında yer almaktadır.

Ülkemizde hastanelerde yatarak tedavi gören hastalara din ve moral hizmetlerinin sunulması, ilk defa Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında 1994 yılı sonlarında gündeme gelmiş, Sağlık Bakanlığı, il teşkilatlarına bir yazı göndererek müftülüklerle koordinasyon sağlanması suretiyle, bu hizmetin başlatılması için yapılacak çalışmalara yardımcı olunması istenmiştir. Böylece ilk defa 19.01.1995 tarihinde yayımlanan bir genelge ile din ve moral hizmetleri uygulaması başlatılmıştır.

Amaç, hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların gerek din gerekse moral açısından ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Hastanelerdeki din ve moral hizmetleri ile ilgili uygulama, daha yürürlüğe girer girmez birçok eleştiri almıştır. Yapılan araştırmalar, söz konusu hizmete atanan görevlilerin hastaneyle ilgili formasyona sahip olmadıklarını, yanlış uygulamalar yaptıklarını ve eğitim konusunda da yetersiz olduklarını göstermiştir. Hastanelerde din ve moral hizmetleri adıyla kısa bir deneme şansı bulan uygulama, 12.12.1995 tarihinde Ankara Tabip Odası'nın uygulamanın iptali talebiyle durdurulmuştur. Ancak uygulamanın yürürlükten kaldırılması, bütüncül tedavi yaklaşımları bir yana, uluslararası hukuk, insan hakları, hasta hakları, iç hukuk ve sözleşmelere aykırı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. 1981 yılında Lizbon'da yapılan toplantı sonunda ilan edilen, Dünya Tabipler Birliği Hasta Hakları Bildirgesi'nin Dini Yardım Hakkı başlıklı 11. maddesinde, hastanın kendi inandığı dine mensup bir din adamının yardımını da dâhil olmak üzere ruhi ve ahlaki bir teselli istemeye veya reddetmeye hakkı olduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca Türkiye'de 01.08.1998 yılı 23420 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Hasta Hakları Yönetmeliği madde 38'de "Sağlık kurum ve kuruluşlarının imkânları ölçüsünde hastalara dinî vecibelerini serbestçe yerine getirebilmeleri için gereken tedbirler alınır. Kurum hizmetlerinde aksamalara sebebiyet verilmemek, başkalarını rahatsız etmemek ve personelce düzenlenip yürütülen tıbbi tedaviye hiçbir şekilde müdahalede bulunulmamak şartı ile hastalara dinî telkinde bulunmak ve onları manevi yönden desteklemek üzere talepleri hâlinde, dinî inançlarına uygun olan din görevlisi " Davet edilir." denilerek, manevi bakım hizmeti tarif edilmiştir. Artan toplumsal talep ve ihtiyaçlara binaen yaklaşık yirmi yıl sonra söz konusu hizmetler tekrar gündeme gelmiş ve gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 7 Ocak 2015'te "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasında Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır.

Protokolden sonra kurum yetkilileri ve akademisyenlerin katılımıyla çalıştaylar ve eğitimler düzenlenerek 6 ilde 20 personel ile pilot uygulama başlatılmıştır. Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları kapsamında seri kongreler şeklinde planlanan bu kongrenin ilki 2016 yılında düzenlenmiştir. "I. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi" adıyla yapılan söz konusu kongrenin ana teması "Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin İnsan Yaşamındaki Yeri ve Fonksiyonu" başlığıyla alanın -hastanelerde MDR dâhil- tüm konularını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. II. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi'nden itibaren kongre temaları daha özel konuları işleyecek şekilde belirlenmektedir. 22-24 Kasım 2018 yılında yapılan II. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi'nin ana teması ise "Cezaevi ve Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" olarak belirlenmiştir. Sağlık tesislerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri insanımıza acı, sıkıntı, üzüntü, korku, yalnızlık ve ümitsizlik hâllerinde, kriz durumlarında manevi anlamda destek vererek eşlik etmeyi amaçlamaktadır. Varsa soru ve sorunlarının çözümünde insanlara rehberlikte bulunmak ve zor zamanlarında onlara yardımcı olmak, bu hizmetin özünü teşkil etmektedir. 2015 yılında 6 ilde 20 personel ile başlatılan hastane manevi destek hizmetleri, bugün itibarıyla 38 ilde 132 personel marifetiyle 108 sağlık tesisinde sunulmaktadır.

HASTANELERDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİKTE TEMEL İLKELER

- Manevi destek talep eden hasta, hasta yakını ve hastane personelinin içinde bulunduğu duruma göre uygulanır.
- Manevi destek talep eden kişinin öncelikle ihtiyacı tespit edilir.
- Dinleme, anlama ve anlamlandırma metoduna ağırlık verilir.
- Talep eden kişinin durumu tespit edildikten sonra stratejisi belirlenir.
- Talep eden kişinin ihtiyacı ve beklentisi doğrultusunda sonuca birlikte ulaşılr.

MANEVİ DESTEK HİZMETİNDE UYULMASI GEREKEN HUSUSLAR

Sağlık kurumlarında sunulacak manevi destek uygulamalarında profesyonel bir danışmanlık ve kurumsal bir temsiliyet için aşağıdaki hususlara uyulur:

- Manevi destek personeli, manevi destek uygulaması için öncelikle sağlık kurumuna gittiğinde hastane

yetkilileri ile görüşür.

- Sağlık kurumunun yetkilileri tarafından belirlenen hastaların ziyaret edilmesi için hastane yetkilisi ile birlikte manevi destek talep eden kişilerin sayısı ve buldukları bölümlere göre planlama yapılır.
- Sağlık kurumunun yoğun bir yerine sağlık tesisi yetkilileri tarafından “Manevi Destek Birimi” levhası asılır.
- Hastanelerde manevi destek hizmeti hasta odasında veya manevi destek personeli için tahsis edilen birimde sunulur.

MANEVİ DANIŞMANLIK UYGULAMASININ GÜÇLÜ YÖNLERİ

- Köklü bir kurumsal birikim, alana dair bilgi ve tecrübe birikimini akademik alanla destekleyen kurumsal bir yapı (Diyanet İşleri Başkanlığı) ile ilgili hizmetin yürütülüyor olması.
- MDR uygulamasının anayasal bir dayanağının olması ve iki kurum arasında imzalanan protokole göre uygulamaların yapılması.
- Toplumun, ortak değerlerini merkez alan MDR uygulamasını cami dışında farklı kurumlarda uygulanmasını talep etmesi, vatandaşın bu uygulamayı olumlu bulması.
- Hasta, hasta yakını ve personelle yapılan manevi destek görüşmelerinin genelde olumlu geçmesi, hasta hasta yakınları ve hastane personelinin bu uygulamanın önemli ve yararlı olduğunu ifade etmeleri.
- Sağlık Bakanlığı yetkilileri ve farklı üniversitelerden akademisyenlerin katkıları ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Sağlık Tesislerinde Manevi Destek Hizmetleri Eğitimi”nin veriliyor olması.

MANEVİ DANIŞMANLIK UYGULAMASININ ZAYIF YÖNLERİ

- Bazı sağlık tesislerinde MDR destek birimi odasının henüz bulunmaması.
- MDR hizmetinde bulunacak görevlinin geçici atanıyor olması ve asli görev yerinde veya müftülük personeli ile bazı sorunlar yaşaması.
- Uygulamanın sınırlı illerde yapılıyor olması.
- MDR uygulamalarının henüz hasta, hasta yakını ve hastane personeli tarafından tam olarak tanınmaması.
- Bazı sağlık tesislerinin kapasitesine göre manevi destek personelinin sayı bakımından yetersiz olması ve yeni personele ihtiyaç duyulmaması.